حصہ اوّل

مصباح التعلیم

"یعنی کورس فارسی

برائے طلبہ درجہ ہفتم گورنمنٹ سکول

ممالک متحدہ و آگرہ

مرتبہ و مصنفہ

سید محمد جواد صاحب منشی فاضل سابق اسسٹنٹ ماسٹر عربی و فارسی

گورنمنٹ انٹرمیڈیٹ کالج اٹاوہ

پبلشر

لالہ رام نراین لال بکسیلر نمبر ۲ کٹرہ روڈ

الہ آباد

۱۹۳۶ء

حصہ اول

نثر

باب اول در اسما و افعال

استعمال اضافت

آب زر صفحۂ قرطاس - کبر درویش - اسپ من - دمِ آب
زراعت قشلاق - ماہ شمس - تنگ نان - لسان عرب کاروان حجاز
مرد خدا - فاسق سبیں - کف پا - بالاپہائے قاطر - کرہ خر -
اہالی چادر - چوچہ مرغ - باد سموم - کوز پشت
چپچہ نان خشک - درب کاروانسراے - قنی حلبی - سرقلیان
قوری نقرہ - قلم سرفی - کتاب پسر معلم

زراعت قشلاق - خریف کی فصل فاسق چمچہ قاطر - خچر - استر
اہالی چادر - باشندگان خیمہ - قنی حلبی - ٹین کی ڈبیا سرقلیان چلم قوری چاءدانی سرفی شیشے کا

استعمال صفت

مرکب[1] قرمز - هیکل مهیب - مرد قطور[2] - زیر جامه قصیب[3]
گردن کلفت[4] - بد معامله - پابند معامله - روز روشن - کالسکه[5] رو ه
مرد خوشکل[6] - ریش[7] مورچه پیچ - الاغ[8] نر - مرد بدگل تالار دلک
پیر مرد خمیده - گل خوش رنگ -

استعمال فعل لازم بلحاظ واحد و جمع فاعل

(۱) زید آمد - همه بودند - تو گفتی - شما می روید - من می آی
ما نمی آئیم -
من چگونه آنجا روم - من محض دیدن شما آمدم شما عنا
او مشوید - آن بحاکم شرع عرض نمود - شما چند روز پیش من
بمانید - آن هر روز بمدرسه میرود - این اتفاق کے افتاد؟ چرا
اینقدر دیر کردید -

مرکب[1] قرمز - سرخ روشنائی قطور[2] بہت قطرہ لمبا و موٹا قصیب[3] - ریشمی کلفت[4] - فربہ موٹا
کالسکه[5] رو بار کیلی ہوئی گاڑی خوشکل[6] - خوبصورت مورچه پیچ[7] خشخشی داڑھی الاغ[8] گدھا

(۲) مدتے آنجا آب نبارید حالا برویدبعد بیائید - من از آں خبر نداشتم - او از ان خیلے تعجب نمود - بیا ببالاے کوه برویم - کے شما بروید؟ مجلس پادشاه برخاسته شد - آیا شما یاد دوستی دارید؟ - من نصف شب بیدار شدم نلبکی[1] ایں فنجان[2] چه شد؟ - من از دیدن شما خوشوقت شدم - من کے در جلو او استاده بودم؟ من دیروز عصر پیش او رفتم - شما چساں در پیش شان ایستاده بودید؟ -

فعل متعدی یا مفعول

من اورا نمیدانم - ایں حوض را پر کن - من اورا دوست نمیدارم - ریزه هائے طعام بر چیں - یک دستمالے بمن بده - آنها بسیار غم خوردند - من در سرود خانهٔ گنگا یک نهنگی را دیدم - آں ایواں پنج طاق دارد - ایں بسته را کجا بگذارم آں حلوا را از کے گرفتند؟ ایں درخت شاخهاے بسیار دارد - من ایں را یقین میدانم - آں مرغ را بگیر - سر خود

---

[1] نلبکی دسته بیرچ [2] فنجان پیالی

را شانه بکنید - سر شیشه[1] بگیر - آن قوری[2] نقره دارد۔

ضمایر

حالت متصل و منفصل فاعلی

او میگوید - آنها میروند - تو چرا رفتی - شما دیدید - ما گرفتیم - من اطلس خریده بودم یا لقمة الیشیا خریده بودیم - تو خط کش[3] خریده بودی - شما قلمتراش خریده بودید - او مداد کن[4] خریده بود - ایشان قلم آهنی[5] خریده بودند۔

حالت متصل و منفصل مفعولی

اورا - آنها را - ترا - شما را - مرا دید - مارا داد

زدندم زدندت - زدندش - زدندتان - زدندشان

مرا میزنی؟ ترا میزند؟ اورا میزنند؟ مارا میزنید؟

شما را میزنیم آنها را میزنم۔

---

[1] سرشیشه بگیر - بوتل میں ڈاٹ لگادو۔ [2] قوری - سماور - چاے والی [3] خط کش - مسطر [4] مداد کش - ربڑ [5] قلم آهنی - نب

حالت اضافی

خرِ او بود۔ خرِ آنہا بودند۔ کتابِ تو کجا است؟ خطِ شما خوب است۔ خطِ من بد نیست۔ سگِ ما است۔ آیا برادرم را نہ پرورده ام؟ آیا خواهرت را نہ گفتۂ۔ پسری تان نیاورده؟ پیشِ خدمت شان را نہ دیدید؟

حالت خبری

او ہست۔ آنہا ہستند۔ تو ہستی۔ شما ہستید۔ من ہستم ما ہستیم

استعمال صیغۂ امر

(۱) آب بیار۔ کتاب واکن۔ بس کن۔ زود باش آہستہ برو۔ صبر کن آرام بگیر۔ قدرے آب بگیر۔ ملتفت باش درست بنشیں۔ از خانہ بیروں بیا۔ پائے جیب بردار۔ حفظ کن۔ ورق بگرداں۔ گوش کن۔ ساعتے آرام

زود باش جلدی کر

بگیر و شب اینجا بمان۔

(۲) زیرِ جامهٔ خودت درست کن۔ برو قدرے آب بیار
سر شیشه را بگیر۔ اورا از بابت این خبر مکنید۔ یک چفتی بدر
بزن۔ صبح زود مرا بیدار بکنید۔ چند روز بیش بپائید۔
شما جلو بروید من عقب می آیم۔ چقماق بزن۔ آتش
بکن۔ حالا بروید بعد بیائید۔

یک چفتی بدر بزن دروازہ میں چٹخنی یا زنجیر لگادو؛

باب دوم در محاورات فرس
از کتب جدیده کتاب ایران

(۱)

اوقات

آں بوقت ظہر پیش من آمد من دیروز عصر پیش او رفتم من نصف شب بیدار شدم۔ یک ساعت بغروب آفتاب مانده که آقاے فلاں تشریف آوردند۔ من از صبح تا بحال چیزے نخوردم۔ ایں بچہ ساعت بساعت پا میشود۔ فردا ساعت پنج و ربع[1] خدمت شما میرسم۔ طرف عصر هم در پاموزیک میزنند۔ حالا وقت حرف زدن نیست۔ قدرے مکث کنید[2] تا دروازه را باز کنم۔ عقربک[3] سر دسته بود که من از خواب بیدار شدم۔ ساعت چند است؟ قریب بساعت دو است۔ از وقتیکه او طفل بود

---

[1] پنج و ربع سوا پانچ [2] مکث کنید ٹھرو [3] عقربک سر دستہ بارہ بجے۔

من او را می شناسم۔ یک رقعۂ مهمانی از برائے امشب بجهت من آمده است۔ من آنجا خیلے خیلے دو ماه خواهم ماند۔

(۳)

شب

دیشب مهتاب خوبے بوده قدرے در باغ گردش کرده خوابیدم۔ من نصف شب بیدار شدم۔ دیشب هوا خیلے تاریک بوده۔ آفتاب بمغرب رفت۔ اکنون شام شد شفق هم بر طرف شد۔ چراغ روشن کن۔ روغن در چراغ ریز که خاموش نشود۔ گل بگیر۔ سر فتیله را بینیں کن ببیں ستاره ها طور کرد۔ ماه صفت زده اند۔ ماه هاله گرفته است۔ البته دلیل باران است۔ اکنون شب ماه است مهتاب عجب لطفے دارد۔ ببیں چه خواب کنید۔ شب بسیار گذشته۔ برائے جناب آقا فرش خواب بیندازـ توشک را بتکان۔ لحاف را پائیں بگذار۔ شما کجا خواب می کنید۔

خیلے خیلے زیاده زیاده گردش ٹہلنا گل بگیر گل کاٹو بینیں کن ٹہراؤ بتکاں جہاڑ

ہمیں جا۔ از شب چہ خبر است؟ البتہ سہ پاسے از شب گذشتہ۔ امروز مرا زود تر خواب گرفت۔ چراغ را کنارہ بگذار۔ شمعدان سر طاقچہ بنہ۔ کلید زیر بالینم بجاں دروازہ پیش کن چوں پارہ از شب گذرد مرا بیدار کن کہ چیزے نوشتن دارم۔ شب از کثرت کیک[1] و پشہا ہیچ خوابم نبرد۔

فصل

ہوا تاریک است۔ باران خاکرا نشاند۔ امروز خیلے سرد کردہ۔ نسیم میوزد۔ او زیر آسماں مے خسپد۔ ہوا کم کم روشن می شود۔ بنائے طوفان می شود۔ ابر سیاہے از جانب شمال بر خاستہ۔ البتہ خواہد بارید۔ برق ہم میزند قدم بردارید پیش از باریدن بخانہ برسیم یا بد کانے پناہ گیریم تا تر نشویم۔ آب ناوداں پر زور می آید۔ اکنوں ایستادہ۔ ایں روشنی و صدائے مہیب چہ بود؟

---

[1] کیک کھٹمل

ایں رعد و برق و صاعقہ است - بر سر مردم می افتد - در فصل بہار لطفے عجیب ہویدا می شود شگوفہا بر درختان پیدا و گلہا یک بیک شگفتہ و ہویدا می شوند - ہوا را از بوے خوش خود صاف و معطر می سازند - و دہقانان زمین را شیار[1] می نمایند و خیار و خربوزہ دہند دانہ میکارند

(۴)

صداے حیوانات

اسپ شیہہ می کشد - خر عرعر میدہد - گوسفند باع باغ می کند - شیر و پلنگ می غرّد - روباہ زورہ می کشد سگ ہفہف می کند - گربہ میو میو میکند - خروس بانگ می زند - بلبل چہچہ می زند - طوطی می خواند - کلاغ قارقا می کند - کبوتر ہوہو کند - فاختہ کوکو می زند - گاو بورہ می دہد -

---

[1] سبق ۳ شیار نمودن (تقیش کردن)، ہل چلانا -

(۵)

اکل و شرب

او ساعت یک نهار میخورد۔ شما چه وقت شام میخورید؟
شما باینه میل دارید یا نه؟ من از صبح تا بحال چیزے نخوردم۔ بسم اللہ جناب آغا قبلوں میل بفرمائید۔ خیر باغا، نمی توانم این گرا کو بکشم، خیلی تند است۔ برو قدرے آب بیار۔ چاشت حاضر است بیائید۔ نوش جان بفرمائید۔ بندۂ طعام خورده آمده ام اشتها ندارم۔ خیر، چیزے اینجا ہم نوش جان فرمائید۔ بسر شما قسم است، که سیر ہستم شام دیرتر خورده بودم۔ میل ندارم۔ خیر قدرے بخورید۔ یک دو لقمه بیش نخورید۔ بیائید۔ احمد برو یک پیول را ماست بستاں۔ قیماق ہم برائے چائے بگیر۔ آب خوردن بده مشیدار که نریزد، گرم است۔ برو آب تازه از چاه بیار

خیر بہتر ہیں — قیماق ملائی

بستہ شدہ - دیگدان گرم است زغال[1] روشن کردہ بمنقل[2] گذاشتہ بیار - آتشگیر[3] بمن بدہ - قدرے چاے دم کنند - چاے حاضر است - معاف دارید آغا ، نمی خورم کہ خشکی می آرد - خیر ، از یک فنجان[4] چہ می شود - قدرے شیر بیندازد کہ خشکیش را می برد - نبات تہ نشین شدہ چمچہ بدہ کہ بجنبانم - بسیار گرم است - قلیان پیش جناب آغا بگذار دو دسے[5] کردہ بدہ - این لقمہ بسیار لذیذ است - من خواہم چپرت را بکلی ول[6] کنم - شما تتن[7] می کشید - خیر ، آغا - او قلیان چاق[8] کردہ بمن داد و گفت قبلوں بکش -

(۶)

عمارات

می خواہم توی[9] اطاق شما خواب کنم - اطاق شما چند پلہ[10] می خورد - اطاقہائے این حیاط خیلے قشنگ و باز نیست

زغال[1] کوئلہ ، منقل[2] انگیٹھی ، آتشگیر[3] دست پناہ ، فنجان[4] پیالی ، دود[5] کردہ سلگا کر ، ول[6] کنم ترک کردن ، تتن[7] سیگرٹ ، چاق[8] کردہ بھر کر ، توی[9] اندر ، پلہ[10] سیڑھی

است۔ برو در اطاق را واز کن۔ یک چفتی بدر بزن۔ بنمایید که شما در اطاق را باز بگذارید۔ احمد تو درین اطاق چه کار داری جائے تو طویله است۔ آن عمارت ییلاقی در شمله دارد۔ کرسی آن خانه خیلی بلند است۔ آن سکوه پله میخورد۔ حیاط خانه عمارتش وسیع است۔ آن ایوان پنج طاق دارد۔ محل قشلاق ما در زیر دامنه کوه است۔

(۷)

طور استفهام

(۱) این چیست؟ آن کیست؟ کدام کس است؟ به از کیست؟ در قفس چیست؟ نرخ چه قدر است؟ چه گویم؟ دهم یا ندهم؟ چرا مرا خبر نکردی؟ مگر نشنیدهٔ که حکما گفته اند؟ بدست چه داری؟ دواتم پیش که بود؟ که میگوید؟

قشنگ خوبصورت۔ ییلاق گرمیوں میں رہنے کے لئے سرد مقام۔ سکو سہ آمدہ۔
حیاط خانہ صحن۔ قشلاق گرم مقام جہاں سردی میں رہتے ہیں۔ دامنہ کوہ ٹیلہ

(۴) آیا شما پدر و مادر را دوست میدارید-آرے - خوراک خوردہ-خیر، اشتہا ندارم- فرانسوی میدانید خیر، آقا- آیا مرا شناسید؟ بلے، من در سفر حجاز با شما رفیق بودم حالا او چہ طور است؟ کے می آید؟ خانۂ محمود کجا است؟ کدام محلہ نشیند؟-ساعت چند است؟ چند ساعت از روز برآمد آیا چائے او در ادارہ خالی است؟ آیا شما نمی توانید برنج را از بس تشخیص دہید؟

(۵)

مدرسہ و تعلیم

(۱) امروز در مدرسہ بشما خوش گذشت؟ از مرحمت شما- آقائے معلم از شما خوشنود بودند؟ چرا نہ، من از ہمہ در سہا کم را بہتر میدانستم-گمان میکنم برائے شما مفید باشد اگر ہر روز مثل امروز صبح از شما سوالاتے چند بکنم مناسب باشد-چنیں است-مسعود شاگرد دریں مدرسہ

برنج چاول دہید تشخیص دہید فرق جاننا

درس میخواند۔

(۲) وقت مرخصی قریب است۔ از ساعت چار یک دقیقه باقی ست۔ اجازت ست بروم۔ آب خورده بیایم۔ به وشق خود بیار۔ این کتاب از کیست۔ این سطر بهتر نوشته۔ این قدر سے بهتر روے صندلی نشسته۔ این حروف مشابه قاعده است سر مشق را ببین و بنویس۔ مرکب خیلی غلیظ است۔ بیا سبق خود را پس بده۔

(۳) کاغذ مرکب راے کش۔ به ببین مرکب ما چه قدر روش است۔ دوات شما آبگی است۔ همین صفحه را که خوانده نقل بردار۔ این طفل را چرا شلاق میکنند۔ البته خطا سرزده است۔ درسش روان نکرده ازین است که چوبش می زنند۔ احمد کجا؟ بگذار که حالا فرصت بازی ندارم احمد ساعتے هم بخانه نمی ماند۔ کجا میرود هیچ خبر ندارم دوات پلیه شده ریخت۔

(۴) ما صبح زود از خواب پیش از آفتاب بر می خیزم لباس

صندلی۔ کرسی مرکب۔ سیاہی ابگی۔ پھیکی پلیه شده۔ پلٹ گئی

می پوشیم دست ورو را پاک و پاکیزہ می شوئیم سر را شانہ میزنیم آموختہ نماز و دعا خواندہ کتاب و لوازم تحصیل را برداشتہ بسوے مدرسہ می شتابیم و در راہ با کسے حرف نمیزنیم۔ چون داخل اطاق درس می شویم می ایستیم و معلم را سلام و تعظیم می کنیم و ہر یک بجائے خود می نشینیم آنگاہ درس شروع میشود

(۵) ما شاگردان معلم را بسیار دوست می داریم و او ہم بما خیلے مہربانست بہ ہر روز ما را بچیزہائے خوب آگاہ میکند و ما ہم ہرچہ معلم می فرماید فرمان می بریم و اطاعت می کنیم ہرگز پائے برہنہ مانند حیوانات راہ نمی رویم۔ کتاب و لباس و دفتر و کاغذ ہائے خود را پاک و پاکیزہ نگاہ می داریم۔ وقت درس صحبت خارج باہم نمی داریم و با کلاہ و عمامہ و کتاب و قلم بازی نمی کنیم و بے اذن معلم از جا حرکت نمی نمائیم و از اطاق بیرون نمی رویم +

(۶) از کراچی می آئید؟ بلی قربان۔ من سندی ہستم و در دارالفنون کراچی تحصیل کردہ ام۔ فارسی تکلم میکنید؟ زر خالص است و باک نمی دارد از محک۔ شما فارسی را بتلفظ ایرانی میگوئید۔ سبب اینست کہ خوش بختانہ در سند

مدرسہ و سند کالج معلمین ایرانی داشتم۔ زبان باید از اہل ایران آموخت۔ من خودم چونکہ ایرانی نیستم ہمیشہ سعی میکنم کہ در صحبت رفقائے ایرانی باشم۔ فارسی زبان شیرین است ولے حیف کہ این زمان مردمان فائدہ بین اند و از صد نفر کہ تحصیل میکنند مشکل یکنفر می تواند فارسی بگوید۔

(۹)

ملاقات دوستان

سلام علیک۔ علیکم السلام۔ احوال جناب الحمد للہ۔ چہ طور اید؟ دعا میگویم۔ کارہا چہ طور است؟ الحمد للہ از الطاف جناب خوب است دیروز کجا تشریف داشتند کہ نیامدند؟ بلی آقا بندہ این روزہا مشغول کارہائے زیاد و ہستم ہیچ فرصتم دست نمیداد کہ شرفیاب خدمت عالی بشوم۔ قلیون بفرمائید۔ بشربت گلاب میل دارید؟ خیر آقا۔ میل ندارم۔ خوش آمدید من چہ قدر از تشریف آوردن شما خوش حال ہستم۔ اسم شما؟ اسم حقیر کریم اللہ۔ خدا حافظ شما۔ بنشینید خیر آنجا روے کرسی آرام بفرمائید۔ چاے میل دارید یا قہوہ؟ فرق نمیکند

این چائے را خوب گرم کردہ اند قدرے شیر بآن میل بفرمائید؟ خیر مرحمت شما زیاد باد۔ از اوضاع زمانہ خبر دارید۔ جنگ اورپا کہ صلح شد و افغانہا ہم صلح می طلبند خدا کند کہ در دنیا صلح عمومی برپا شود۔ از عموتیان خبر دارید؟ در تہا تشریف دارند کے منتظر آید کہ شیراز مراجعت کنند؟ ہر وقت میلشان بکشد۔ بندہ امروز سوار کالسکہ شدم، خیلی راہ رفتم حالا رخصت می شوم چرا چرا این قدر زودی؟ بنشینید ساعتے حرف زنیم و دل خوش کنیم۔

(۱۰)

ملاقات مخبران

خوش آمدید صفا آوردید بنشینید۔ مزاج شریف دعاگو ہستم از کجا می آئید؟ از شیراز چند روز است از شیراز بیرآمدید؟ سہ ماہ۔ از کدام راہ؟ راہ کابل۔ چرا از راہ دریا نیامدید؟ راہ دریا خطر دارد و وسعت کرایۂ جہاز و کشتی نداشتم۔ این شخص تو می این دالپور می برد و خانۂ شما در شیراز کدام محلہ است؟ محلہ

دالپور۔ جہاز۔

مسجد نو دم شاہ چراغ - بندہ امروز سوار کالسکہ شدم خیلی راہ رفتم - از کابل تا اینجا یک ماہ راہ باشد ؟ خیر کمتر است - از پشاور تا لاہور دہ روز راہ است اگر منزل بمنزل بروید و اگر اچا پاری بروید فقط سہ روز - اینجا کجا منزل گرفتند ؟ نزدیک کاروانسرائے مکانے گرفتہ ام - تنہا ہستید - یا عیال ہمراہ دارید ؟ تنہا ہستم - ایں کیست کہ ہمراہ شما ہست ؟ رفیق راہ ہست - چہ کارہ ہست اصفہانی ہست قنادی میکند - بلی از اطوارش دریافتم کہ اصلش از خاک اصفہان است

(۱۱)

بندگان و پیشخدمتان

کفش مرا پاک کن - بیائید فرش را تکانید - دو پول سیاہ و لاک بدہ - پول سیاہ ندارم - یک دستانے بمن بدہ - ایں رقعہ بدہ - و صبر کن - ریزہائے طعام برچین - آیا آن چکمہ دوز است ؟ بلی آن یک زوج چکمہ برائے من دوخت - بہ نجار بگو کہ این

چاپاری[۱] - بذریعہ ڈاک - چکمہ دوز[۲] - موچی

دو تختہ را با سریشم بچسپانند۔ آنچہ بشما گفتم کہ با دیگوئید فراموش نکنید
این تقبلی[۱] شما است کہ آن کتاب با خود نیاوردید۔ حالا بروبعد بیا
چرا این قدر دیر کردید۔ بیدار شوکہ وقت برخاستن است یک تبر
بیارید این ہمہ را بشکنید۔ این چیز ہا را توی گیپرہ[۲] بکن۔ مہتر[۳] را
بگو اسپ را زین کند۔ آیا شما بگمرک رفتید؟ پیش خدمت شما چہ
مواجب[۴] گیرد؟ نان پشتشاہ رخت۔ این را پنج روپیہ مواجب میدہم

(۱۴)

خرید و فروخت

امروز بازار بسیار گرمست آن ہمہ چیز ہا برنسیہ[۵] میدہد بازار صرف
کساد[۶] است آن خوردہ فروش است تاجر کہ نیست۔ آن شخص
برشکستہ[۷] است۔ فیروزہ داری؟ بلی از نیشاپور رسیدہ۔ انگشترش
از نقرہ است یا مس؟ از نقرہ۔ اسپ را فروختنی؟ خیر ہنوز
نفروختہ ام۔ می فروشی؟ بلی اگر مشتری خوب گیر بیاید گویا

---

[۱] تقبلی۔ کاہلی۔ [۲] گیپرہ۔ ٹوکرا۔ [۳] مہتر۔ سائیں۔ [۴] مواجب۔ تنخواہ۔ [۵] نسیہ۔ ادھار
[۶] کساد۔ پھیکا۔ [۷] برشکستہ۔ دوالیہ

اسپ عربی است؟ بلی عربی اصل عربی است چند می فروشی؟ کم از کم یک هزار روپیہ خیلی کم گفتی بیشتر بگو شما اسپ شناس نیستید۔ عجب ہیچکس مثل من معامله اسپ نکرده۔ اسپ تنکی یا یابو؟ حالا شوخی برکنار، آخر چند می خواہی۔ ہزار روپیہ کو رہم مید ہد۔ بلی کو ر مید ہد۔ اما بنیا نمی دہد۔ خوب، شما چند مید ہید؟ پانصد روپیہ۔ پانصد روپیہ قاطرہم نمی دہند۔ اما اسپ بیشتر نمی ارزد معامله ما نمی شود۔ خدا حافظ۔ خوب ہفتصد روپیہ بگیر ددم مزن این شد۔

(۱۳)

در مضامین روزمره

بامداد

ہوای صبح صاف و خرم و نیکوست در صبح آفتاب بیرون می آید گنجشکان بر درختان پر و بال میزنند و چیر چیر می نمایند زنبور عسل ہم مانند گنجشکان مدت درازی پیش از طلوع آفتاب بر می خیزند و ہر یک بسوی کار خود می شتابند۔ مزدوران و کارگران ہمه بیدار شده بتعقب کار خود میروند تا پایان روز در کار خود مشغول‌اند و کودکان مانند شما نیز پیش از طلوع آفتاب برخاسته دست درو را شستہ و موہای خود را شانه زده نماز میخوانند و

خرم۔ شادان۔ عقب۔ پشت پر۔ طلوع۔ برآمدن آفتاب

پس از خوردن ناشتہ بمدرسہ آمدہ خواندن و نوشتن می آموزند از برائے ما بسیار خوبست کہ صبح پیش از برآمدن آفتاب مانند کنجشکان و زنبور عسل برخیزیم درصورتیکہ حال ما خوب باشد در ما مداد باید خدا وند مہربان را کہ تمام شب مارا حفظ نمودہ شکر و سپاس نمائیم و از او درخواست کنیم کہ تمام روز با ما بودہ باشد

(۱۴)

درخت

ہر قسم درخت کہ در باغ میروید در جنگل ہم روئیدہ است لیکن میوہ درختان شہری و باغی بہتر و شیرین تر و درشت تر از میوہ ہائے درخت جنگلی است برائے آنکہ درختان باغی مانند بچہائے خوش بخت تربیت می شود ولے درخت ہائے جنگل مانند بچہائے وحشی خود رو ہستند سایہ درخت در تابستان از برائے ما نعمت بسیار بزرگیست خصوصاً درختے کہ شاخہ و برگہائے بسیار داشتہ باشد ہر وقت نسیم آرامی بوزد زیر درخت نشستن خیلے باصفا است در آلوتن شاخہائے درخت از وزش باد نغمہ ہائے خوش

حال۔ حالت ۔ حفظ۔ نگاہداری ۔ شکر۔ سپاس گذاردن ۔ تمام۔ ہمہ ۔ تربیت۔ پرورش
نعمت۔ باز ۔ مخصوصاً۔ علی الخصوص ۔ صفا۔ بہشش ۔ وزش۔ از وزیدن ۔ نغمہ۔ نوا ۔

دآوازہائے دلکش می دہد ریشۂ درخت در تہ زمین فرو میرود
و درخت را از افتادن نگاہ میدارد و دہان ریشہ از
آب و خاک خوراک میخورد و درخت پرورش و برومند می‌شود
حصہ کلفت درخت کہ از زمین بلند شدہ کندہ می نامند و در
اطرافِ کندہ پوست کلفتی گرفتہ و پوشانیدہ شدہ است
شاخہائے درخت از کندہ جدا می شود و باطراف و دراز میگردد
و میوہا و برگہا در شاخہائے درخت بعمل می آید درختان ہمہ
یک قسم و یک جور نیستند بلکہ جور بجور می باشند مانند درخت
نخل و انار بادام نارنج سیب سرو چنار وغیرہ بعضے درختہا
برائے میوہ خوب ہستند و بعضے برائے تیر و چوب و برخے دیگر
از برائے ہر دو مفیدؔ می باشند۔

(۱۵)
دکان آہنگر

آ بیائی باید برویم بدکان آہنگر ببینیم چہ کار میکند درمیان دکان
کورہ می باشد و آتشش را بایک جفت دم بزرگ می دہد تا آہن

اطراف۔ کنارہا مفید۔ سودمند

راسرخ کند ما می ببینیم که آہن گداختہ سُرخ شدہ را با انبر بزرگے کہ آنرا گاز ینامند از کورہ بیرون آوردہ درو سے سندان می گذارد و آن را چکش وتیپک میزند تاپہن شود در آنوقت اخگرہائے قشنگ روشن دراطراف پراگندہ می شوند ایا میدانید کہ آہنگر چہ میسازد؟ او ہیخ نعل سیخ بیل کلنگ تیشہ چکش تیپک مالہ تبر خاک انداز انبر سہ پایہ و بسیارے چیزہائے مفید دیگر درست میکند۔

ایا می دانید کہ اینہا را از چہ درست می کنند؟ آرے آنہارا از آہن درست می کنند آہن از برائے ما بسیار مفید ست از آہن خشتہا چرخہا کشتیہا تفنگہا کارخانجات وبسیارے از اقسام چیزہا درست می شود ما نمی توانیم کارے برائے آہن بیا دریم فولادرا نیز از آہن درست می کنند فولاد جنسے شفاف وتیز است کاردہا شمشیرہا خنجرہا چاقوہا قیچی ہا قلمتراشہا ہمہ از فولاد درست می شود آہنگری کار پرزحمتی است و خود آہنگری برائے زندگانی انسان بسیار لازم است۔

گداختہ[1]- باآتش سرخ شدہ - اخگر[2]- پارہ آتش درخشندہ - شفاف[3]- چیزیکہ در آن صورتے دیدہ شود

(۱۶)
باران

امروز روز ابر و باران است گاه گاہے قطرات باران از ابر می بارد نگاه کن چگونه ہوا تاریک شده و ابر ہاے سیاه سرتاسر آسمان را گرفته و به تندی حرکت می نمائند۔ ابر ہا چشمه خورشید را پوشانیدند مثل آنکه شما صورت خود را با پارچهٔ می پوشانید فقط یک گوشه از آسمان ہنوز کبود می باشد اکنون ہیچ گوشه از آسمان کبود نیست ہوا مانند شب تاریک سیاه گردید الحال بزودی می بارد باران شروع شد چه قدر و اہمائے درستی دارد رعد و برق بسیار سختی می آید مردم از صداے رعد متر سند اما من از آن نمیترسم ولے از برق بسیار خائف ام رعد ہیچ آسیبی نمی رساند ولے گاہے برق عمارات دنیا ہاے بزرگ را خراب می نماید۔ آدم را می سوزاند در وقت باریدن مرغ آبجا بسیار خوشحال اند گنجشکان و پرندگان کوچک مسرور نیستند نگاه کن چگونه آنہا رفته پناه بدرخت آورده اند حالا باران ایستاد غالباً یک ننیزهٔ بود در نیا ر۔

سرتاسر۔ از این گوشه تا آن گوشه۔ فقط۔ تنہا۔ کبود۔ بے رنگ۔ خائف۔ ترساں۔ مسرور۔ خوشحال

غالباً باران تیرہ تیرہ سے آید بعد از باران گلہا وگیاہ ہا تروتازہ شدہ بوئے خوش از آنہا می آید

باب سوم در لطائف وحکایت

از کتب جدیدہ وقدیمہ

لطیفہ ۱

شخصے از افلاطون پرسید کہ سالہائے بسیار در جہاز بودی وسفر کردی در دریا چہ عجائب دیدی گفت عجب ہمیں بود کہ از دریا بکنارہ سلامت رسیدم

لطیفہ ۲

شخصے دستار درویشے گرفت وگریخت درویش بگورستان[1] رفت ونشست اورا گفتند کہ آن شخص دستار ترا بطرف باغے برد بر در گورستان چرا نشستہ وچہ می کنی گفت او نیز آخر اینجا خواہد آمد ازین سبب اینجا نشستہ ام

لطیفہ ۳

دزدے جامہ کسے بدزدید بہ بازار برد بدست دلال داد

---

[1] گورستان ۔ قبرستان ۔

که بفروشد وز دے دیگر پیدا[۱] شد وجامه از دلال بدزدید تهیدست[۲] نزد یاران آمد گفتند جامه بچند فروختی گفت بانچه خریده بودم

لطیفه ۴

دو شاعر در بزم بادشاهے پہلوے ہم نشستہ بودند وسرگوشی[۳] میکردند ملک خوب نظر کرد وبطیب خاطر گفت چه دروغها می سازید؟ گفتند مدح شاهنشاهی است

لطیفه ۵

ابومنصور را پرسیدند که بصحراے لق ودق[۴] براے غسل بآب رویم رو بکدام سمت[۵] کنم۔ گفت رو بجا نهاے خود کنید تا وزد جامها نبرد وجسم شما برهنه نشود۔

لطیفه ۶

شاعرے مسکین پیش توانگرے رفت وچنان نزدیک او نشست که میان شاعر وتوانگر از یک وجب زیاده تفاوت نبود۔ توانگر ازین سبب برهم شد وروے ترش کرده پرسید که درمیان تو وخرچه تفاوت[۶] است گفت بقدر یک وجب

تهیدست[۲]۔ مفلس۔ پیدا[۱] شد۔ رسید۔ سرگوشی[۳]۔ سخن آهسته۔ لق ودق[۴]۔ زمین هموار درخت جسمیں گھاس اور درخت ہوں۔ سمت[۵]۔ طرف۔ تفاوت[۶]۔ فرق

توانگر ازین جواب بسیار خجل[۱] شد و عذر نمود

لطیفه ۷

دزدے درشبے بخانۂ درویشے درآمد۔ ہر قدر بیشتر جست۔
کمتر یافت درویش بیدار شد وگفت اے خام[۲] طبع من روز
روشن ہیچ نمی یابم تو درین شب تار چہ خواہی یافت

لطیفه ۸

نابینائے درشب تار[۳] چراغ در دست و سبوے بر دوش
گرفتہ ببازارے میرفت شخصے ازو پرسید کہ اے احمق روز
وشب درچشم تو یکسان است ازچراغ ترا فائدہ چیست
نابینا خندید وگفت این چراغ براے من نیست بلکہ براے
تست تا درشب تار سبویم نشکنی

لطیفه ۹

کوزپشتے را گفتند میخواہی کہ پشت تو راست شود یا پشت
دیگران ہمچو پشت توکوز گردد گفت می خواہم کہ پشت دیگر
مردمان گوز گردد تا ازآن چشم کہ مرا دیدند ہمان چشم ایشانرا
بہ بینم۔

خجل[۱] شرمندہ۔ خام[۲] طبع۔ احمق۔ تار[۳]۔ تاریک کوزپشت[۴]۔ پشت خمیدہ۔ کوز[۵]۔ کج وخمیدہ

لطیفه ۱۰

ناحق اندیشی گوسپند شخصے را دزدیده بخانه خود آورده و ذبح کرده بخورد مردے گفتش بعلت دزدیدن گوسپند ترا بروز قیامت سیاست کنند گفت - من هرگز اقبال دزدی گوسپند نخواهم کرد مرد گفت گوسپند خود بعرصهٔ محشر حاضر آمده گواهی خواهد داد گفت هرگاه او خود حاضر خواهد شد گوش او گرفته بمالک حواله خواهم کرد -

لطیفه ۱۱

اعرابی شترے گم کرده بود سوگند خورد که چون بیابم بیک درم بفروشم چون شتر یافت از سوگند خود پشیمان شد گربه در گردن شتر آویخت و بانگ زد که شتر را بیک درم می فروشم و گربه را بصد درم اما از یکدگر جدا نمی فروشم شخصے در آنجا وارد شد و گفت چه ارزان بودے اگر این شتر را قلاده در گردن نبودے -

لطیفه ۱۲

ابلهے را دیدند که در صحراے ایستاده است - اذان میگوید

سیاست قهر - عرصهٔ محشر قیامت - اعرابی - بدوی - سوگند قسم - ارزان بکم قیمت قلاده -

وتند میدود گفتند چرا ہجو می کنی گفت می گویند آوازم از دور خیلے خوش می نماید اکنون اذان می گویم و دنبالش می دوم تا ببینم مردم راست می گویند یا دروغ۔

لطیفہ ۱۳

شخصے پیش بادشاہے آمد و دعوی پیغمبری کرد پادشاه گفت معجزه چه داری؟ گفت از ہر چه سوال کنند جواب دہیم و ہر چه در دل گذرد خبر میدہیم گفت بگو حالا بخاطرم چه گذشته گفت ہمین که من دروغ می گویم۔

لطیفہ ۱۴

شب تاریکے ابلہے را در کوچه دیدند چیزے را در زمین میجوید گفتند چه می جوئی؟ گفت سوزنے را می جویم که در خانه گم کرده ام گفتند اے احمق ہر چه در خانه گم کردی بکوچه میجوئی گفت چه کنم؟ خانه تاریک است و چراغ ندارم۔

لطیفہ ۱۵

شخصے نزد طبیب رفت گفت شکم من درد می کند دوا کن طبیب

---

۱ تند۔ تیز۔ ۲ دنبال۔ عقب۔ ۳ معجزه۔ ۴ خاطر۔ دل۔ ۵ سوزن۔ آلہ دوختن

پرسید امروز چہ خوردۂ گفت نان سوختہ[۱] طبیب دوا در چشم او کردن خواست آن شخص گفت اے طبیب درد شکم را با چشم چہ نسبت حکیم گفت اول ترا دوائے چشم باید کرد زیرا کہ اگر چشمت درست بودے نان سوختہ نمی خوردے۔

لطیفہ ۱۶

روزے وزیر خلیفہ بہلول دانا را بمزاح[۲] گفت کہ امروز خلیفہ وقت ترا سردار خوکان و خران کردہ بہلول گفت اگر ہمچنین است پس تو یکے از تابعان من باید کہ مطیع و فرمان پذیر من باشی۔ خلیفہ را تبسم آمد و ہمہ اہل مجلس بخندید و وزیر بہ جسارت[۳] خود نادم و منفعل[۴] گردید۔

لطیفہ ۱۷

آوردہ اند کہ مگسے بر رخسار ہارون الرشید پرواز کردہ نشست آنرا براند باز نشست ہم براند و بکرات[۵] چنین شد از یکے ندما[۶] پرسید کہ خلقت مگس برائے چہ باشد گفت برائے کسر[۷] کبر و نخوت جباران[۸]۔ ہارون ساکت[۹] شد۔

---

[۱] سوختہ۔ بریان۔ [۲] مزاح۔ طبیب خاطر۔ [۳] جسارت۔ دلیری۔ [۴] منفعل۔ نادم۔ [۵] بکرات۔ چندبار [۶] ندما۔ جمع ندیم۔ [۷] کسر۔ شکست [۸] جبار۔ ظالم۔ [۹] ساکت۔ خاموش۔

لطیفہ ۱۸

سگے از دکان قصابے پارہ گوشت در ربود و بتعجیل تمام می دوید ناگاہ رودِ خانہ پیشش آمد۔ چون در آب نظر افگند چنان پنداشت کہ در آنجا سگ دیگرے است و در دہان گوشت دارد حرص و طمع برا و غالب شد خواست کہ گوشت پارہ را از دہان آن سگ بگیرد پس دندان تیز کرد دہان بکشاد کہ بلاید و برآن حملہ نماید ناگاہ پارۂ گوشت از دہانش جدا شدہ بہ آب در افتاد سگ خشمناک شدہ خود را پئے گوشت در آب انداخت ہر چہ گردش کرد چیزے نیافت نا امید از آب بیرون آمد و از گوشت خود ہم بے نصیب گردید۔

لطیفہ ۱۹

رندے پیش پارسا آمد و از گناہان خود اظہار توبہ کرد پارسا او را بمواعظ گفت کہ اے برادر حالا کہ توفیق الٰہی رفیقت شدہ طریق ریاضت پیش گیر تا در حالت معصیت ہر چہ بر تن افزودہ بعبادت الٰہی بکاہد ہمان ساعت رفت

تعجیل۔ زودی۔ پئے۔ برائے۔ رند۔ لا مذہبیت منکر امور شرعیہا۔ پارسا۔ متقی۔ مواعظ۔ نصائح۔ توفیق۔ مدد۔ معصیتہا۔ گناہ۔

وریش خود را پاک تراشیده پارسا باد گفت چرا چنین کردی گفت
این ہم بمعصیت افزوده شده بود۔

لطیفہ ۲۰

خواجہ غلامے را بطلب انگور ببازار فرستاد غلام بدیر
بازار آمد و انگور آورد خواجہ اورا تہدید[1] کرد و گفت کہ ہر گاہ
ترا بیک کار فرستم باید کہ یکبارگی چند کارہا سرانجام دہی و
زود باز آئی پس از چندے خواجہ بیمار شد غلام را گفت۔
برو طبیبے را حاضر کن غلام رفت۔ و چند کسانرا زود باخود آورد۔
خواجہ پرسید کہ این مردمان چرا آمدند گفت اے خواجہ آخر تو نہ
فرمودی کہ چون بیک کار اشارت کنم باید کہ چند کارہا۔
بعجلت تمام سرانجام دہی بموجب حکم تو بدین فرصت قلیل
چند کارہا سرانجام دادہ ام یعنی طبیب آوردہ ام تا علاج
کند و مطربے[2] را آوردہ ام تا صحت شود و نغمہ سراید و
غسالے را آوردم کہ اگر بمیری غسل دہد و شاعرے آوردم
تا مرثیہ[3] موزون کند و نوحہ گری کند و گورکنے آوردم تا مرقد[4]

---

[1] تہدید۔ ڈرانا۔ [2] مطرب۔ گانیوالا سازندہ۔ [3] مرثیہ۔ صفت مردہ۔ [4] مرقد۔ لحد۔

تو تیار کنند و حافظے آوردم تا بر بالین تربت تو ختم کلام مجید کنند

حکایت ۱

روزے بعضے از هواخواهان بحضرت نوشیروان عرض کردند که متصدیان و کارپردازان سلطنت تو اول بنفع خود سعی میکنند آنگاه بنفع تو خوض می نمایند گفت این عجب نیست زمین خشک تاکه از آب سیراب نشود آب از انجا جاری و روان نگردد

حکایت ۲

یعقوب لیث پیش از ایام سلطنت مردے بے نوا - و ضعیف الحال بود و در ایام سلطنت یکے از اغنیاے سلطنت را بمعرض مواخذه انداخت و همه مال او را ضبط ساخت تا او بیچارهٔ نانے محتاج گردید روزے آن مرد پیش بادشاه آمد یعقوب لیث از و پرسید که امروز حال تو چون بود گفت چنانکه امروز حال تو بوده یعقوب بدل انصاف کرد تمام مال و منالش

تربت - قبر - متصدی - پیشکار - خوض - غور - سیراب - نم و تر - بینوا - گرسنه
معرض - جاے عرض - مواخذه - نقصان کا بدلہ -

باد بازداد۔

حکایت ۳

آوردہ اند کہ یکے از حکمائے سلفؒ از صحبت مردمان آدم صورت دوحوش سیرت متنفر شدہ بالائے کوہ مسکن گزیدہ بود ویکے از مصوران مانی رقم را بر دروازہ تعین فرمود ہر کس کہ مقصد ملاقات حکیم کردے مصور اول شبیہ او کشیدہ نزد حکیم فرستادے حکیم بحسب قیافہ بر ذمائم اخلاق او مطلع شدہ اجازت بار ندادے و بوداع او اشارت فرمودے حکیم بپیام فرستاد کہ بملاحظہ شبیہ انچہ ذمائم اخلاق مرا دریافتی ہمہ درست است اما بریاضات صعب و سختیہائے شاقہ ہمہ اخلاق ذمیمہ را ترک کردہ ام ہیچ اندیشہ ضرر از من نداری وبشرف حضوری خود مشرف فرما انگاہ حکیم اورا پیش خود بصحبت خودش برگزید ویکے از مصاحبان درگاہ گردانید۔

حکایت ۴

حضرت سلیمان علی نبینا و علیہ السلام کہ بادشاہ جن وانس

سلف پیں۔ متنفر ۔ قیافہ صورت۔ ذمائم۔ بد۔ وداع۔ رخصت ریاضات نفس کشی۔ شاقہ۔ سخت۔ برگزید۔ پسندیدہ

بلکہ شائر مخلوقات بود بارے قصد فرمود کہ ضیافت جملہ مخلوقات کند دیوان را اشارت کرد تا بمدت چند ماہ انواع اشیاے ماکولات فراہم آورند و بساحل بحر ذخیرہ کردند روزے سلیمان علیہ السلام بساحل دریا رفت و سامان ضیافت را نظر کرده بحضرت ذوالجلال مناجات نمود کہ مخلوقات را بمہانخانہ بفرست فی الفور جانورے از دریا سر بر آورد و دہن باز کرد دیوان بچندیں مدت ہر قدر اجناس کہ فراہم آوردہ بودند ہمہ بحلقش فرو ریختند چون ہیچ باقی نماند آن جانور بسلیمان گفت کہ خدا تعالے امروز مرا مہمان تو گردانیده قوت مرا زود بفرست کہ ہنوز نیم سیر نشدہ ام سلیمان علیہ السلام بر قدرت قادر مطلق و عجز خود اعتراف کرد و آن جانور باب فرو رفت۔

حکایت ۵

در یکے از جنگلہا روزے شیر و گرگ و روباہے بہت شکار ہر طرف گردش میکردند تا در انجام یک گورخرے خرگوشے

شائر۔ جملہ۔ ماکولات۔ خوردنی۔ ذخیرہ۔ انبار۔ ذوالجلال۔ صاحب شان وشوکت۔ اعتراف۔ اقرار۔ گورخر۔ قسم جانور۔

و آہوے را صید نمودہ بجائگاہ خود برگشتند شیر بہ گرگ گفت
این شکارہا را بین ما تقسیم کن گرگ نظر بہ بزرگی شیر گورخر را
نزد او گذاشت و آہو را پیش خود کشید و خرگوش را پیش روباہ
نہاد۔ شیر برآشفت[۱] و مشتی بکلۂ گرگ زد و سرش از تن جدا نمود۔
پس رو کرد بر روباہ و گفت اینہا را درست تقسیم کن روباہ چون
این ظلم را بدید ترسید عرض کرد اے بادشاہ خرگوش بجہت
ناشتاے[۲] شما و آہوئے براے نہار شما و گورخر براے شام شما۔
شیر این تقسیم را پسندید و از خوشحال گردیدہ گفت این عقل را
از کہ آموختی روباہ گفت از سرکندہ[۳] گرگ تعلیم گرفتم۔ شیر
قدرے از اینہا بخورد و ماَبقی[۴] را براے روباہ گذاشت۔

حکایت ۶

روزے دستۂ از بچہا در بیرون شہر نزدیک دریاچہ کوچکے
گردش میکردند گاہے با چوب بازی می نمودند و گاہے بجہت
ورزش دست ہر یک سنگی در دریاچہ می انداختند تا بہ بینند
کدام یک دورتر می اندازند۔ چون در آن دریاچہ قورباغہ[۵] ہاے

---

۱ برآشفت۔ در خشم شد۔ ۲ ناشتا۔ طعام اولین وقت ظہر ۳ سرکندہ۔ سر بریدہ۔ ۴ ماَبقی۔ بقیہ۔
۵ قورباغہ۔ غوک۔

زیادہ بودند ہر وقت کہ بچہا سنگ می انداختند بر بدن آنہا میرسید وصدمۂ زیاد با آنہا میرسانید آخر الامر قورباغہ بستوہ آمدند وتاب کشیدن درد وآزار سنگ نیاوردند صدای ایشان بفریاد بلند شد وقرقر ایشان گوش فلک را کر نمود یکی از آن قورباغہا سر از آب بیرون آورد وگفت چہ میشود شمارا ؟ کہ دست تعدّی وستم بما بیچارگان دراز نمودہ سرہای ما را بسنگ جفا می شکنید کودکی جواب داد ما خیال اذیت دادن شما نداریم ودر کار خود مشغول بازی ہستیم قورباغہ فریاد کرد آری شما خوشحال ہستید ببازی ما تلخی مرگ می چشیم ومتحمّل عذاب جان دادن می باشیم

حکایت ۲

مرد پرخورے وارد خانقاہ زاہدے کہ مشغول عبادت بود شد ودر خانۂ او مہمان گردید وقت ناہار زاہد دو قرص نان پیش روی مہمان گذاشت وگفت کہ قدرے آب عدس برای

صدمہ ۔گزند۔ آخر الامر۔ آخرکار۔ ستوہ ۔ عاجز۔ تعدّی۔ ستم۔ خوشحال ۔خوشوقت متحمّل ۔برداشت کرنا۔ پرخور۔ بسیار خورندہ پیٹو۔ زاہد۔ گوشہ گیر۔

او بیاورد همینکه برگشت دید نان ها را خورده عدس را گذاشت رفت و دو نان دیگر آورد دید عدس ها را خورده دو گرده نان گذاشت رفت که قدرے عدس دیگر بیاورد چون مراجعت[۱] گردید دید نا نها را خورده و بهمین طریق انچه نان و عدس موجود داشت از برائش آورد داد همه را بخورد - زاهد ازو پرسید که کجا میخواهید برد ید جواب داد که این روز ها رنجور شده و اشتهایم[۲] کم گردید چندان نمیتوانم غذا بخورم ازین جهت میخواهم بردم شیراز معالجه[۳] کم خوراکی خود را نموده برگردم هرگاه کاری و حاجتے دارید بفرمائید تا بر آورده کنم زاهد گفت حاجت من این است که هرگاه حالت خوب شد و اشتهایت برگشت خواهش دارم در برگشتن بخانۂ من نیائی که قوت پذیرائی[۴] ترا ندارم

حکایت ۸

درمجلس چنگیز خان هلاکو نقل کردند که صیادے زنبورے را تعلیم کرده که کلنگ را میگیرد چنگیز خان بفرمود تا صیاد را مع زنبور حاضر کردند - کلنگے آوردند و روبروے بادشاه بهوا سر دادند کلنگ

---

[۱] مراجعت - برگشتن واپسی - [۲] اشتہا میل داشتن [۳] معالجہ - چارہ جوئی - [۴] پذیرائی قبول کردن

بجانب ہوا پرداز کرد صیاد یک بندسٹے از جیب خود برآورد و زنبورے از سوراخ نے بیرون آورده عقب کلنگ سر داد زنبور بہ تیز بالی تمام رو بہوا نہاد و قریب کلنگ رسیده بزخم نیشش ہر دو چشمش کور ساخت و کلنگ را از اوج ہوا بزمین انداخت پس بیامد و بر دست صیاد بنشست حاضران درگاه بمعائنہ این حال عجیب و غریب بسیار متعجب و متحیر ماندند و بر صیاد آفرین گفتند۔ چنگیز خان بفرمود تا زنبور را پائمال کردند و دست صیاد بریدند اہل مجلس سخت در شگفت ماندند چہ بہ یقین دانستند کہ بادشاه متوجہ حال صیاد خواہد شد و انعام فراوان خواہد بخشید چنگیز خان بسوے ارباب انجمن مخاطب شده گفت ہر خردے کہ با بزرگے مقاومت نماید و برو استیلا آرد سزاے ہمین است وکسیکہ خردے را چنین تعلیم کند کہ بمصادمت بزرگان آماده شود جزاے او ہمچنین۔

عقب پیچھے۔ سر داد۔ گزاشت چھوڑنا۔ بال۔ بازو۔ اوج۔ بلندی۔ معائنہ۔ دیدن متحیر متعجب۔ آفرین۔ شاباش۔ فراوان۔ بسیار۔ انجمن۔ محفل۔ مقاومت مقابلہ مصادمت۔ صدمہ رسانیدن۔

حکایت ۹

روزے در مجلس جشن نوشیروان ہمہ اقربائے او حاضر بودند یکے از آن کہ مردے با ناموس و آبرو بود روبروے چشم نوشیروان جام زرین مرصع بدزدید و بجیب خود کرد نوشیروان دیدہ دانستہ تجاہل کرد چون اہل مجلس برخاستند ساقی گفت کہ ہیچکس را رفتن ندہم تا جام[۱] زرین مرصع گم شدہ پیدا نکنم نوشیروان گفت بگذار تا ہمگنان بروند آنکس کہ گرفتہ است باز نخواہد داد آنکہ دیدہ است با ہیچکس نخواہد گفت بعد از چند روز آمرد تاج دستار و جامہاے بیش بہا پوشیدہ بمجلس نوشیروان در رسید نوشیروان برمز[۲] اشارت از وے پرسید کہ این لباسہا ازان است مرد دامن برداشت و گفت این پیراہن و ازار[۳] و موزہ نیز ازان است نوشیروان بخندید و بفرمود تا ہزار مثقال زر سرخ بوے دادند و یکے از مقربان درگاہش گردید۔

حکایت ۱۰

شاہ حلب را ضرورتے پیش آمد کہ رفتن ناگزیر افتاد ہمین کہ

جام[۱] پیالہ - رمز[۲] اشارت بہ ابرو و چشم - ازار[۳] زیر جامہ -

از شهر خود بیرون برفت پیرزنی سدِّ[1] راہش گشت و گفت خدا را ساعتے توقف بگار و این غریق ظلم و ستم را از گرداب جور و بیداد بساحل نجات برآر ملک فرمود چندے صبر کن کہ فرصتی مانع اشتغال است زال گفت اگر طاقت احمال بار ضعیفان نداری خود را پادشاہ چرا می شماری ملک را لطیفہ اش خوش آمد۔ بغورش در رسید و از جورش نجات بخشید۔

حکایت ۱۱

سلیمان علیہ السلام را حکایت کنند کہ روزے بر تخت عدالت نشستہ بود و ہمہ مخلوقات در حضورش صف بستہ بیشہا ہجوم آوردہ داد خواہی نمودند و گفتند یا نبی اللہ باد کہ حائل[2] تخت سلیمان است ما را آفت جانی است او را انگاہ دار تا جائے آرام آرامے گیریم حضرت تأمل[3] فرمود کہ مائیہ حیاتِ عالم را چگونہ بند فرماید آصف برخیا را نگریست کہ تدبیر چیست آصف تعظیم کرد۔ گفت بے حضور طرفین اصلاح این مرافعہ[4] صورت نہ بندد البتہ[5] ہوا باید طلبید تا جواب او چہ باشد امر باحضار باد شد

---

[1] سدّ راہ۔ حائل۔ [2] حائل۔ برادرانہ۔ [3] تأمل۔ عذر۔ [4] مرافعہ۔ مقدمہ۔ [5] البتہ۔ مگر۔

وزیدن باد وگریختن پشہ ہا محض آمدنِ این آنہا ناپدید شدند۔

حکایت ۱۴

گویند مردے ہفتاد سالہ ہفت پسر داشت ہنگام پدرود از دار فانی آنہا را نزد خود طلبید دستہ ترکہ پیش روے آنہا نہادہ گفت ہر کدام از شما ہا توانست این دستہ ترکہ را یکمرتبہ بشکند رئیس خوانوادۂ من خواہد بود۔ فرزندوے یک یک دستۂ ترکہ را گرفتہ ہرچہ کوشش نمودند و زور زدند فائدہ نہ بخشید و دستۂ ترکہ شکستہ نگردید پس یکے از ایشان گفت ریسمان دستہ را باز کن۔ چون چنین کرد آنہا را امر نمود کہ ترکہا را یکایک بشکنید۔ پس بکمال آسانی و سہولت ہر یک چند ترکہ را شکستند آنوقت رو بفرزندان نمود و گفت اے فرزندان و اے عزیزان من ہر گاہ باہم مجتمع و متحد باشید۔ ہیچکس نمیتواند شما را بشکند و بشما ظلم و اذیت نماید چنانچہ شما نتوانستید دستۂ ترکہ را بشکنید لیکن اگر خدائے نخواستہ باہم نفاق ورزید و در میان شما اختلاف پیدا شد دشمنان بزودی بر شما

ترکہ۔ بن۔ خوانوادہ۔ خاندان (خان مخفف خانہ و وادہ یعنی اصل) متحد۔ متفق۔ نفاق۔ دورو ئی

غالب شده شما را به پریشانی و بدبختی دوچار[1] می کنند پس اے نور دیدگان من در امور زندگانی باہم متفق و متحد باشید تا مغلوب دیگران نشوید و بدانید که اتفاق و اتحاد مایہ[2] سعادت و ترقی خوانوادۂ شما است۔

حکایت ۱۳

روزے گوزنے ہنگام آب خوردن عکس خود را در آب صاف زلال بدید از شاخہاے مقبول قشنگ[3] و از بالاے خوش اندام خوشحال گردید لیکن از پا ہاے باریک و درازش غمگین و ملول گردیدہ باخود می گفت جائے افسوس است کہ خداوند عالم قد و بالائے باین زیبائے را حمل[4] باین پاہائے باریک زشت نمائد اگر پایم بقشنگی شاخہایم بود من بہترین مخلوقات می بودم در آنخیال ناگہان صداے تازی[5] و سگ ہائے شکاری بگوش او رسید اندامش[6] بلرزه در آمد بسرعت ہرچہ تمامتر دوید خود را بجنگل انبوہے[7] رسانید درمیان درختان شاخہائش بشاخہاے درخت گیر کرد[8]۔ ہرچہ سعی نمود رہا نگردید تا سگہا رسیدند

---

[1] دوچار۔ مقابل۔ [2] مایہ۔ باعث۔ [3] قشنگ۔ زیبا۔ [4] حمل۔ بارکردن۔ [5] تازی۔ سگ شکاری [6] اندام جسم۔ [7] انبوہے۔ بسیار پر۔ [8] گیر کرد۔ پیچیدہ۔

دادراگر فتند در آنوقت گوزن فهمید که چه قدر ناسپاس و نادان بوده که از پاہاے که اورا از دشمن نجات میداد نفرت می نمود و از شاخہاے که باعث ہلاکت او شد ندراضی وخوشنود بود

حکایت ۱۴

آورده اند که وقتے حضرت سلیمان علیہ السلام درکنار دریا نشسته بود مورچه را دید که دانه گندم برگرفته بجانب دریامی برد تا به کنار آب رسید ناگاه کشفی سر از آب برآورده دہان خود کشود وآن مورچه بدہان وے رفت وکشف سر بآب فرو برد تا زمانے طویل برآن برآمد حضرت سلیمان ازآن امر غریب متعجب گشته غریق بحر تفکر گردید تا بعد از زمانے آن کشف از آب سر برآورده دہان کشود آن مورچه بیرون آمد وآن دانه گندم با او نبود حضرت سلیمان آن مورچه را طلبیده کشاف آن راز نمود گفت نبی الله در قعر این دریا سنگی مجوف است و درجوف آن سنگ کرمیست - نابینا خداے تعالیٰ آن کرم را ہمانجا خلق کرده توانائی ندارد که جہت طلب معاش از انجا بیرون آید مرا متکفل روزی وے

کشف[۱] - سنگ پشت - کشاف[۲] - دریافت - قعر[۳] - تنگ گہرائی - مجوف[۴] - اندرون خالی
متکفل[۵] - ضامن - مسخر[۶] - مطیع

ساخته که دانه برگرفته بسوی دهی میرم و این کشف سخر[۱] گردانیده
که مرا در کارم خود جائے داده که زند آب بآن سنگ میرساند و دهن
بر رخنه[۲] آن سنگ گذاشته من از دهان او بر می آیم و بجوف
آن سنگ میروم و چون روزی اورا با ورسانم دیگر باره بدهان کشف
بر می آیم و او مرا بکنار میرساند۔

حکایت ۱۵

آورده اند که وقتے در خزانه یکے از پادشاهان سلف[۳] خوشه
گندمی دیدند که هزار دانه داشت چون از حقیقت آن استفسار[۴] شد
گفتند شخصے از شخصے زمین زراعتی خریده بود چون خواست شخم[۵] کند
گنجے پیدا شد مالک اول را اعلام[۶] کرده گفت این گنج از آن تست
چه من از تو جز زمین نخریده ام وے گفت من زمین با هرچه درآن بوده بتو فروخته ام
و این مال ترا است و مرا درآن حقے نیست پس آن هر دو درین باب منازعت نموده نزد قاضی
رفتند قاضی چون احتیاط ایشانرا از قبول آن مال معلوم کرد
و سرهمت هیچیک را بتصرف آن نتوانست فرود آورد صلاح

---

[۱] مسخر۔ مطیع۔ [۲] رخنه۔ سوراخ۔ [۳] سلف۔ پیشین۔ [۴] استفسار۔ پرسش۔ [۵] شخم۔ پیشاهل چلانا۔ [۶] اعلام۔ آگاه کردن۔

چنان دید که بالیج دختر خود را به پسر مشتری داده آن مال را بایشان سپارند حضرت وہاب ذوالمنن ببرکت راستی و امانت ایشان را عطا داد که در هر خوشه هزار دانه گندم بود از غایت تعجب نزد بادشاه می بردند و ایشان دانه ها را بخزانها می سپردند۔

حکایت ۱۶

درکتب سیر مسطور است که بهرام روزے در حدت هوا و شدت گرما بدر باغے رسید و از باغبان آب انار طلبید باغبان رفته فی الفور قدرے آب انار آورده بهرام نوشید و پرسید که حاصل این باغ سالے چند می شود گفت به ششصد دینار سیر سید پرسید که خراج دیوان چند میدهی گفت بادشاه ما از باغ خراج نمی گیرد باغبان نمی دانست که او بادشاه هست بهرام با خود اندیشه کرد که در مملکت ما باغ بسیار است و از خراج آن مبلغ خطیر بخزانه عاید می تواند شد و بر رعیت نیز زیادتی چندان ندارد و بعد ازین بفرمایم که از باغات نیز خراج بستانند لیکن تصمیم این عزم دیگر باره باغبان را بآوردن قدحے دیگر از آب انار

ذوالمنن۔صاحب احسانها۔امانت۔دیانت۔خطیر۔کثیر۔تصمیم۔استوار کردن۔

فرمان داد باغبان رفته اینمرتبه آب انار را دیر و کم آورد بهرام گفت که سبب چه بود که بار اول زود آوردی و این مرتبه انتظار بسیار دادی و آب انار نیز کمتر آوردی گفت ای جوان مرا تقصیر نیست ظاهراً پادشاه ما قصد ستمی کرده و از شآمت[1] آن برکت از میوه رفته است آب اناری که دفعه اول آوردم از یک انار فشرده بودم و این مرتبه ده انار فشردم و آن قدر حاصل نشد بهرام از آن سخن متأثر[2] گشته آن نیت را از خاطر بیرون کرد قدحی دیگر آب انار طلبید باغبان رفته بدستور نخستین قدح را پر از آب آورد و باروی خندان گفت که گویا آن پادشاه ظلم را از خاطر بیرون کرده که دیگر باره اثر برکت ظاهر شد و از یک انار این قدر آب حاصل گردید و ازین قبیل[3] حکایتی از ابن عباس منقول است۔

حکایت ۱۷

یکی از ملوک از دار الملک خود بوضعی مخفف[4] بیرون رفته در اطراف مملکت خود می گشت و به هر هرزه دلوم[5] از آن کشور سرکنان می گذشت

---

[1] شآمت - بدی۔ [2] متأثر - متنبه۔ [3] قبیل - طور۔ [4] مخفف - خوار۔ [5] هرزه دلوم - زمین مرز و شهر دور رویه۔

تاروزے در منزل مردے نزول نمودہ مہمان وے گردید آنمرد را گاوے بود جہت ضیافت مہمان آن گاو را دوشید آن قدر شیر کہ از گاوان بسیار دوشند ازان یک گاو حاصل شد بادشاہ ازان متعجب شد قصد گرفتن آن گاو بر گرد خاطرش گردید تا روز دیگر چون آن گاو را باز دوشیدند نصف آن شیر ہم نرسید بادشاہ پرسید کہ شیر آن گاو امروز چرا نقصان پذیرفتہ مگر دیروز در غیر چراگاہ معہود[1] خود چریدہ بودے آب و علف باعث نقصان آن گردید صاحبش گفت نہ ولیکن گمان آن دارم۔ کہ بادشاہ ما قصد این گاو کردہ باشد چہ ہرگاہ ظلمے می نماید برکت از اموال رعیت میرود۔ پس بادشاہ فسخ[2] آن عزم ناشائست[3] نمودہ رنگ ظلمت آن ظلم را بمصقل[4] خیراندیشی از آئینہ ضمیر زدود وچون روز دیگر آن گاو را دوشید از قرار روز اول شیر داد پس بادشاہ بر صدق آن قول متقین[5] و از وقوع آن امر متنبہ گشتہ از ہر گونہ جور و ستم بدرگاہ الٰہی تائب[6] گردید۔

---

[1] معہود۔ مقرر۔ [2] فسخ۔ بازگردانیدن۔ [3] ناشائست۔ نامناسب۔ [4] مصقل۔ صیقل
[5] متقین۔ باور کنندہ۔ [6] تائب۔ توبہ کنندہ۔

حکایت ۱۸

آوردہ اند کہ یکے از سلاطین را شوق گذاردن حج دامنگیر شد احرام[1] سفر حجاز در دل بست و تہیۂ[2] اسباب سفر نمود تا آنکہ ارکان دولت برین داعیہ[3] مطلع گشتہ بعرض رسانیدند کہ از شروط حج امنیت است و سلاطین را دشمن بسیار اگر با حشم و سپاہ عزیمت این راہ نمایند تہیہ ایشان متعذر است و اگر با اندک مردے مخفف توجہ نمایند تطلل کلی متصور و نیز پادشاہ در مملکت حکم جان ندارد و در بارن و قتیکہ سایۂ دولت شہریار پادشاہ از سر این دیار دور رود از غیبت وجود آن حضرت ساحت مملکت بے نور گردد و ظلمت ظلم خلاف جہانگیرد۔ ارکان بنیان ملک خلل پذیر می گردد سلطان گفت کہ چون این سفر میسر نشود چہ کنم ثواب حج دریابم گفتند درین ولایت درویشے ہست کہ سالہا مجاور حرم بودہ و ادراک سعادت چندین حج نمودہ شاید بذل مال ثواب حج ازوے توان خرید سلطان خود بخدمت آن درویش شتافتہ۔ اظہار مطلب فرمود درویش گفت ثواب حج ہاے

---

[1] احرام۔ نیت قصد۔ [2] تہیہ۔ فراہمی آمادگی۔ [3] داعیہ۔ ارادہ۔ ارکان۔ ستونہا۔ بنیان۔ اساس۔ ادراک۔ حصول۔

خود را بتو میفروشم سلطان گفت ہر حج را بچند میفروختی گفت ثواب
ہر گامی کہ در آن زدہ ام بتمام دنیا میفروشم سلطان گفت از دنیا بیش
از قدرے اندک با من نیست و آن خود بہائے یک گام نمی شود پس
این سودا چگونہ میسر شود درویش گفت آسانست ساختنے کہ کار بچارہ
سازی و در دیوان دلخواہی بعدالت پردازی ثواب آنرا بمن دہ تا من
ثواب شصت حج را بتو ارزانی دارم و درین معاملہ ہنوز صرفہ بردہ باشم

حکایت ۱۹

گویند اسکندر ذوالقرنین عزیمت[۵۱] جہانگیری نمودہ شاہین شوکتش
بشکار این مطلب از دنبال سرادق[۵۲] جلال پروبال می کشود آثار تفکر
از ناصیہ خاطر عاطرش[۵۳] پیدا و غبار تکدر از آئینہ ضمیرش ہویدا میگردید
ارسطاطالیس کہ وزیر آنحضرت و ظہیر[۵۴] آن دولت بود بتقدم اسرار در مقام
استفسار ایستادگی نمودہ این مضمون بعرض رسانید کہ منت خدایرا
کہ امور ملک و سلطنت منتظم[۵۵] و نقوش مرادات بر لوح حصول مرتسم[۵۶] خزاین
موفور[۵۷] و ممالک معمور اسباب کامرانی آمادہ و بندگان بجانفشانی استادہ

---

[۵۱] عزیمت۔ آہنگ۔ [۵۲] سرادق۔ پردہا۔ [۵۳] عاطر۔ بوے خوش دارندہ [۵۴] ظہیر۔ یاری دہندہ [۵۵] منتظم
انتظام یافتہ [۵۶] مرتسم۔ نقش گیرندہ۔ [۵۷] موفور۔ وافر۔

سبب تشتت[1] حال و باعث توزع[2] بال چیست اسکندر این مضمون ادا فرمود که هرچند بنظر تامل می نگرم این عرصهٔ مختصر را قابل آن نمی بینم که سوار گردم و به تسخیر آن توجه نمایم و شرم می آید که سرِ همت باین سراچه فانی فرود آورده پاے سعی در طریق تحصیل آن فرسایم ارسطو فرمود که درین چه شک که این ویرانه نه جاے مردم فرزانه[3] و این کالانه[4] در خور همت والا است سزاوار آنست که وسعت سراے عالم باقی را بهم براین افزوده و سلطنت بیزوال آنجهانے را نیز وجه همت فرموده چنانکه بضرب تیغ جهان کشا ملک دنیارا بقبضهٔ اقتدار در می آوردی ببرکت عدل عالم آرا دار الملک جهان بقارا مسخر[5] گردانی -

حکایت ۲۰

آورده اند که سلطان ملک شاه سلجوقی درکنار زنده رود بے شکار مینمود زمانے جهت آسائش در سایهٔ درختے نزول فرمود یکے از غلامان خاص که بمزید تقرب اختصاص داشت ماهی که در حوالی[6] بود در وسعت گذاشت گاوے درکنار جوے میچرید فرمود آن را ذبح کردند پارهٔ از گوشت

---

[1] تشتت - پراگنده شدن - [2] توزع - پراگندگی - [3] فرزانه - دانشمند - [4] کالانه - زمین براے زراعت تیارشده - [5] مسخر - مطیع - [6] حوالی - نواح -

آن کباب ساخت دآن گاو از عجوزه بود که چہار یتیم داشت ووجہ معیشت ایشان ازان شیر حاصل می شد چون این خبر جانسوز بآن عجوزہ رسید غنچہ صفت از یاد آن بیداد مقنعہ بر سر دریدن گرفت وکبا بسا از آتش آن خون ناب حسرتش از دل چکیدن آغاز نمود بر سر پلے کہ معبر سلطان بود نشست تا آنگاہ کہ سلطان رسید آن عجوزہ بزبان جسارت گفت اے پسر الپ ارسلان اگر امروز بر پل زندہ رود و دامن ندھی فردا بر پل صراط دست خصومت از دامن تو نہ دارم اکنون ازین دو سر پل کدام را خواہی اختیار کن سلطان از ہیبت این سخن پیادہ گشتہ گفت من طاقت پل صراط ندارم کہ بر تو ستم کردہ بگو تا داد تو بستانم پیرزال احوال خود بعرض رسانید۔ از صرصر تظلم پیرزن قلزم ترحم سلطان موج زن گشتہ حکم فرمود تا آن غلام را خواجہ وار آوردہ جزاے آن فعل در کنارش نہادند در عوض آن ہفتاد مادہ گاو از سرکار خاصہ بہ پیرزال دادند۔

حکایت ۲۱

گویند یکے از ملوک بر سفر اطا گزر کرداو درخواب بود سر پاے بروے

عجوزہ۔ زال۔ مقنعہ۔ چادر۔ جسارت۔ دلیری۔ معبر۔ گزرگاہ۔ صرصر۔ باد تند۔

زده گفت برخیز سقراط برخاست و از کوکبه[1] پادشاهی پروا نکرده ـ التفات[2] بوی ننمود پادشاه گفت مرا نمی شناسی گفت نه لیکن در تو می بینم چه لگذر دل کار انسانست؟ پادشاه گفت با من چنین گستاخانه سخن میکنی و تو بندهٔ و رعیت منی سقراط گفت نه چنین است بلکه تو بنده منی گفت چرا گفت برای آنکه شهوتها و آرزوها ترا بنده و فرمان بردار ساخته اند و من شهوات را بنده و محکوم[3] خود گردانیده ام گفت من پادشاه زمانم و پدران من جملگی[4] پادشاهان صاحب فرمان بوده اند و از بلاد و ممالک عالم فلان کشور فلان دیار در تحت تصرف و قبضه اقتدار من است سقراط گفت آنچه مذکور ساختی جمله امور خارجیه[5] اعتباریه اند و برسم عاریت چند روزی با تو خواهند بود و نفس را از آن کمالی حاصل نمی گردد و اگر خواهی بر حقیقت این سخن مطلع گردی بیا تا ما هر دو جامها از بر کنده بدرون این نهر غوطه زنیم و بلباس ب متلبس[6] گشته باهم گفتگو نمائیم تا علم و فضل و کمال و نقصان هر یک ظاهر گردد پادشاه ازین سخن خجل[7] گشته از آن مقام درگذشت ـ

کوکبه[1] ـ شکوه و حشمت ـ التفات[2] ـ توجه ـ محکوم[3] ـ مطیع ـ جملگی[4] ـ کل ـ خارجیه[5] ـ بیرونی ـ
متلبس[6] ـ پوشیده و پنهان شونده ـ خجل[7] ـ شرمنده ـ

حکایت ۲۲

مردے با پسرش ہردو سوار خر خود شدہ میخواستند کہ از شہر بدے روند در بین راہ ہرکس ایشانرا مید ید حرفے میزد و دربارۂ آنہا سخنے میگفت شخصے گفت چہ قدر بے انصاف ہستند دو پشتہ بر الاغ بیچارہ سوار شدہ ہیچ رحمے باین زبان بستہ نمی کنند۔ پیر مرد پیادہ شد و درعقب الاغ راہ میرفت۔ دیگرے گفت عجب پیر خرف شدہ ہست بچہ جوانش را سوار کردہ خودش پیادہ میرود آن مرد باور کردہ فوری پسر را پیادہ نمود خود بر پشت خر سوار گردید و پسر درعقبش پیادہ میدید دیگرے دیگر فریاد کرد اے مردمان بہ بیستند این مرد بیمروت را کہ خودش سوار شدہ و بچہ کوچکش را پیادہ میدواند پیر مرد لابد شد از خر بزمین جہید و آنرا در جلو انداختہ خود شان پیادہ میرفتند فضولے دیگر گفت نگاہ کنید چہ مردمان بے ہمتی باشند کہ خر خود را پیادہ میرانند مرد ابلہ با پسرش الاغ را خوابانیدند و بابند دست و پاے آنرا بستند و بر دوش کشیدند و میخواستند بررود پلے کہ از روے رودخانہ بود عبور کنند الاغ دست و پا زد و در رود افتاد و زندگی را پدرود کرد حاصل آنکہ

الاغ ۔خر گدھا خرف ۔کم خرد ۔جلو ۔ماندی ۔ابلہ ۔نادان ۔عبور ۔گذر۔

اگر کسے بگفتہ مردم عوام روزگار رفتار کند ہرچہ بگویند بجا آورد ضرر زیادی خواہد دید۔

حکایت ۲۳

مرد سیاحی در کوچہ از خیابانہاے شہر شیراز کہ پاے تخت فارس است میگذشت طفل گداے باو رسید و درخواست چیزے نمود۔ شخص سیاح گفت پول خوردہ ندارم کہ بتو بدہم کودک اصرار والتماس زیاد نمود گفت اگر پول خورد نداری محبت کردہ بدہ من از براے تو میبرم وخوردہ می کنم سیاح چون کار فوری داشت و دید دامن آورا رہا نمی کند۔ یک اشرفی در دست او گذاشت۔ کودک اشرفی را گرفت و بدکان صراف شتافت اشرفی را خوردہ کرد بہمانجا برگشت دید آن شخص رفتہ است آن کودک نجیب دستکار چند روز باماداد تا پسین در آنجا گردش میکرد و آن شخص را می جست ناگاہ اورا روزے از دور دید بتعجیل دوید وخود را بوے رسانده سلام کرد و گفت آقا جان۔ اشرفی را خوردہ کردہ آوردہ ام پولہا را در دست سیاح ریخت و باکمال

سیاحی۔ جہانگردی۔ خیابان۔ کوچہ دار و فراخ۔ پول۔ خورد من۔ صراف۔ پول خوردکی۔ باماداد۔ صبح۔ پسین۔ عصر۔

احتیاط شمارہ کرد مرد سیّاح کہ امانت داری از آن طفل گدا دید تعجب کرد او را جزو در مدرسہ گذاشت و تمام مخارج و لباس و لوازم[1] مدرسہ او را داد تا وقتیکہ با سواد علم و کمال شد و از مدرسہ بیرون آمد۔

زبانِ حال گنجشک اسیر ۲۴

من گنجشک کوچک[2] ناتوانی ہستم کہ درین قفس زندان شدہ و گرفتارم مدتی نگذشت کہ آزاد و سر خود بودم و ہر جا میخواستم می پریدم روزے صدیقہ بیکی از بالہایم رسید و از پریدن مرا باز داشت یکے از شاگرد ہاے مدرسہ بچانہ بر می گشت مرا بدانحال دید بر دیوار باغ جہید و مرا از درخت بزیر آورد و ہر چہ پر و بال زدم فائدہ نبخشید بالہایم را سخت گرفتہ بخانہ ام آورد و درین قفس محبوسم ساخت آہ و افسوس بر آن روز ہائیکہ بخوشی و خوشحالی گذرانیدم و با دوستانم ازین درخت بآن درخت و ازین چمن بآن چمن پرواز می نمودم چہ روز ہا خوب بود آن روز ہا کہ می رفتیم بہر جائیکہ برما خوش می گذشت چمنہا و مرغزار ہا گردش کردہ میوہاے شیرین میخوردیم و آبہاے گوارا[3] می نوشیدیم اے کاش کسیکہ مرا باین سختی گرفتار نمودہ از حال من آگاہ می شد و دلش براے من میسوخت و مرا آزاد میکرد۔

---

[1] لوازم ۔ ضروریات ۔ [2] کوچک ۔ خرد ۔ [3] گوارا ۔ خوش مزہ ۔

تا باغہا وچمنہا ئیکہ اول برگردم از قضا بچہ کہ این کنجشک راگرفتہ بود درخواب دید کہ کنجشک بحال خود چنانچہ ذکر شد نالہ میکند واز روزہاے سابق خود افسوس میخورد۔

ہمینکہ بیدار گردید دید کہ کنجشک درگوشۂ قفس اندوہناک ومحزون[1] است باخود گفت اگرچہ من آنچہ شنیدم خواب بودہ وخواب اعتباری ندارد لیکن باین کار شائستہ[2] خوب آگاہ شدم پس این کنجشک رانگاہ می دارم ہر وقت خوب شد وتوانست بپرد اورا رہا میکنم تا آزاد گردد

حکایت ۲۵

درکتب تواریخ نوشتہ اندکہ قامت عوج بن عنق بدرازی لبت وسہ ہزار وسہ صد وسی گز بود وعمرش سہ ہزار وپانصد سال آب طوفان نوح تا نصف ساق[3] او بود چون بعلت[4] کفرش موسیٰ علیہ السلام قصد قتل او فرمود او پارۂ کوہ راکہ طولش بقدر دوسنگ راہ بود برسر گرفتہ بمیدان جنگ حاضر آمد موسیٰ علیہ السلام عصا بہ کعب او زد کہ فی الفور بیفتاد و جان داد وگویند کہ استخوان پہلوے اورا بر دریا بطور پل ساختند۔

---

[1] محزون غمناک۔ [2] شائستہ سزاوار۔ [3] ساق۔ [4] بعلت بباعث کعب۔

و ہزاران مردمان دستوران از بالائے آن میگذشتند۔

حکایت ۲۶

در تذکرۂ شمشیر خانی مرقوم است که بصحن دخمۂ نوشیروان که بر قلۂ کوه واقع است چہار سوار مسلح با شمشیرہائے علم از طلسم ساختہ اند ہرگاه شخصے مقابل آنہا آید بر وحملہ نمایند مامون رشید خلیفہ بغداد بہ ہدایت دخمہ بان که از دفع اذیت طلسم داشت۔ اندرون آن دخمہ در آمده دید که پیکر نوشیروان بر تخت مرصع نشستہ و جملہ اعضائش سالم مگر لباسش بہ کہنگی رسیده مامون لباس تازه بمشک و عنبر معطر کرده بآن قالب بیجان پوشانید در آن حال دید که زیر زانوے نوشیروان لوحے از طلا است و در آن لوح نوشتہ اند که یکے از سلاطین بزیارت ما رسیده لباس لطیف و معنبر خواہد پوشانید آن وقت قالب بیجان ما بتواضع او اقدام نتواند نمود لہذا فلان جانب این دخمہ برائے ضیافت او ودیعت نہاده ام متصرف خود در آورده ما را معذور دارد مامون رشید گنج شائیگان از آنجا برداشت گویند که دولت بنی عباس بدولت آن گنج بیقیاس بوده۔

دستور۔ گاؤ۔ دخمہ۔ گورخانہ گبران۔ قلہ۔ سرکوه۔ اذیت۔ صدمہ۔ قالب۔ جسم۔ اقدام استقلال۔ ودیعت۔ امانت۔ شائیگان۔ سزاوار۔ خوب۔ معذور دارد۔ معاف کند۔

حصۂ نظم

فوائد علم

نبی آدم از علم یابد کمال — نه از حشمت و جاه و مال و منال
چو شمع از پی علم باید گداخت — که بے علم نتوان خدا را شناخت
خردمند باشد طلبگار علم — که گرم است پیوسته بازار علم
کسے را که شد در ازل بختیار[1] — طلب کردن علم کرد اختیار
طلب کردن علم شد بر تو فرض — دگر واجب است از پیش قطع ارض[2]
میاموز جز علم گر عاقلی — که بے علم بودن بود غافلی

ایضاً سروش غیبی

سحرگاه بانگے رسیدم بگوش — که از خواب بیدار باش و بکوش
که دیگر نه هنگام خوش خفتن است — چو خورشید هنگام بشگفتن است
سر از بستر خواب برداشتم — قدم طرف گلزار بگذاشتم
یکے مرغ میخواند در بوستان — بیاد دبستان این داستان

---

[1] بختیار۔ نصیب [2] قطع ارض۔ سفر [3] دبستان۔ مکتب [4] داستان۔ حکایت

که ای بلبلان گلستان علم — شگفته ست گلها به بستان علم
بگلزار دانش همی خوش خرام — هنر کسب کن تا شوی نیک نام
بیائید کایام کوشیدن است — بهار است و خوشها بخوشیدن است
بیا برگ علم و ادب سازده[۱] — هم آموزگارانت آوازده
دبستان ز رشک رضوان ببین — گل معرفت را بدامن بچین
ازین عطر گل هر که سرمست[۲] شد — همان ساعت از نیستی هست شد

درخوبی عدل و بدی ظلم

هر کجا عدل روی بنمود است — نعمت اندر جهان بیفزود است
هر کجا ظلم رخت افگنده است — مملکت را ز بیخ برکنده[۳] است
عدل بازوی شه قوی دارد — قامت ملک مستوی[۴] دارد
عدل شمعی بود جهان افروز — ظلم شه آتشی رعیت سوز
رخنه[۵] در پادشاهی آرد ظلم — در ممالک تباهی آرد ظلم
شه چو ظالم بود نپاید دیر — زود گردد برو مخالف چیر
ظلم تا در جهان نهاد قدم — عافیت شد در آرزوی عدم

---

[۱] سازده - آماده کن۔ [۲] سرمست - باشعور۔ [۳] برکندن - برآوردن۔ [۴] مستوی - استوار
[۵] رخنه - نقصان۔

عدل تا سایه از جهان برداشت   خوشدلی رخت ازآنمکان برداشت

دروغ

کسے را که باشد زبان دروغ   چراغ دلش را نباشد فروغ[1]
دروغ آدمی را کند بیوقار[2]   دروغ آدمی را کند شرمسار
دروغ اے برادر مکن زینهار   که کاذب بود خوار و بے اعتبار
زکاذب بگیرد خردمند عار   که او را نگیرد کسے در شمار
کسے را که عادت بود راستی   خطا گر کند درگذاری رواست
اگر نامور شد بقول دروغ   اگر راست گوید تو گوئی خطاست

تکبر

روزے ز سر سنگ عقابے بهوا خواست   از بهر طمع بال و پر خویش بیاراست
از راستی بال منی[3] کرد و بخود گفت   امروز همه روئے زمین زیر پر ماست
بر اوج[4] چو پرواز کنم از نظر تیز   بینم سر موئے اگر اندر ته دریاست
گر بر سر خاشاک یکے پشه بجنبد   آن پر زدن پشه عیان در نظر ماست
بسیار منی کرد و نترسید ز تقدیر   بنگر که ازین چرخ جفا پیشه چه برخاست
ناگه ز قضا سخت کمانے ز کمین گاه   تیرے ز قضا[5] و قدر انداخت بر او راست

---

[1] فروغ - روشنی . [2] بیوقار - بے سنگینی . [3] منی - تکبر کردن . [4] اوج - بلندی . [5] قضا - حکم خدا

بر بال عقاب آمد آن تیر جگر سوز | کز عالم علویش بسفلیش فرد کاست
بر خاک بیفتاد و بغلطید چو ماهی | وانگاه پر خویش کشود از چپ و از راست
زین تیر نگه کرد و پر خویش بدو دید | گفتا ز که نالیم که از ماست که بر ماست

فوائد پند

هرگز پدر از برای فرزند | گنجی نه نهد نکوتر از پند
پند است که هر که گوش گیرد | گر بنده بود شود خداوند
پند است که پیش مرد دانا | گر تلخ بود به است از قند
من مینخرم از کسی فروشد | یک پند به تلخ و سمرقند
دیوانه شمر کسی که بر تن | صد گنج نهاد و گنج آگند
گر گنج در است و گوهر و لعل | زود است فنا دهد خداوند
خرسند مشو به گنج زیرا | دانا نشود بگنج خرسند
دیروز مغنی به پند می گفت | بر منتجه یک آیت از پند
کی شاد دل آن کسان که گنجی | دارند همی خورند و پاشند

زاد المسافرین

حکایت

پند دادن پیر مرد سکندر را

این طرفه حکایت است بنگر | روزی ز قضا مگر سکندر

قضا - اتفاقات حسنه

میرفت و همه سپاه با او — آن حشمت مال و جاه با او
تا گه بخرابهٔ گذر کرد — پیرے ز خرابهٔ سر بدر کرد
پیرے نه که آفتاب پرنور — در چشم سکندر آمد از دور
پرسید که این چه شاید[1] آخر — این کیست که می نماید آخر
در گوشهٔ این مغاک دلگیر — بیهوده بنا شد این چنین پیر
آمد بر آن مغاک پرنور — پیر از سر وقت[2] خود نشد دور
چون باز نکرد سوے او چشم — پرسید سکندرش بصد خشم
گفت اے شده غول این گذرگاه — غافل چه نشستهٔ درین راه
هر چه نکردی احترامم — آخر نه سکندر است نامم
دانی که منم بهخت فیروز — پشت همه روے عالم افروز
دریا دل و آفتاب رایم — فرق فلکست زیر پایم
پیر از سر وقت بانگ برزد — گفت این همه نیم جو نیرزد
نے پشت و نه روے عالمی تو — یکدانه کشت آدمی تو
دوران فلک که بیشمار است — هر ساعتی از تو صد هزار است
نے غول[3] و نه غافلم درین کوے — هشیار تر از تو[4] ام بصد روے

---

[1] این چه شاید - یعنی این مکان را چه شاید گفت - یه مکان کس کا ہے - [2] سر وقت - یعنی از استغراق حالت - [3] غول - دیو بیابانی - [4] از تو - یعنی از قسم تو -

از روز پسین چو آگهم من — چو منتظر آن برین همه من
غافل تو ئی کز برائے بیشی — مغرور دو روزہ عمر خویشی
با من چہ برابری کنی تو — چو بندۂ بندہ منی تو
دو بندہ من کہ حرص و آزاند — بر تو ہمہ روز سرفرازاند
گریان شدہ زین سخن سکندر — افگندہ کلاہ شاہی از سر
از خجلت خود نفیر برزد — سر بر کف پائے پیر برزد
پیر از سر حال رہ نمودش — کاندر ہمہ وقت یا بودش

(از مثنوی زاد المسافرین میر حسینی)

مثنوی نان و سرکہ

حکایت

اعتماد نمودن بر سلطنت

یک پریشانے فقیرے بینوا — رفت بیرون از زمین بینوا
گشت وارد او بشہرے دلپذیر — لیک بدحال او پریشان و فقیر
اہل آنجا بر سر وے ریختند — خاک نعلینش بسر می بیختند

روز پسین - روز قیامت یا روز مرگ - بینوا - مفلس -

مخلصم عزت بپرا و میکاشتند　　تاج شاهی بر سرش بگذاشتند
دسته دسته آمدندے با ادب　　حلقه حلقه با سرور و با ادب
راه مردم از عبورش تنگ شد　　بهر دیدارش یکے در جنگ شد

پس بفکر افتاد روزے آن شبان　　من همی بودم بشهر خود شبان
دست خالی ملکه و بخون آمدیم　　من چه بودم حالیا من چون شدم
هان چه شد اینجا که سلطان گشته‌ام　　من همان بیچاره سرگشته‌ام
گرچه پیدرم هم سلطان بدے　　روز و شب در کار خود حیران بودے
مجملاً در کار خود مختار[1] بود　　لیک عالم پیش چشمش تار بود
تا یکے ز اهل وطن از دور دید　　پیر زنان مرغ دلش آنجا پرید
گفت برگوئی جهت آخر چرا　　بر سرم آورده اند این ماجرا
گفت اینجا عادتے دارند پیش　　حاکم ایشان ز سالی نیست بیش
عزت اینجا ترا پاینده نیست　　سال دیگر مر ترا خواهنده نیست
مدت یک سال سلطانی بدان　　پس ازان آیند نزد ستمگر وبال
از تنت بیرون نمایند این لباس　　کے کجا باقی گذارند این اساس
مشورت کردی بمن اے مؤتمن　　آنچه داری بفرست اندر وطن

[1] مختار - صاحب اختیار - [2] ماجرا - واقعه - [3] مؤتمن - امانت دار -

ناتوانی تو وطن معمور کن　　چشم دشمن را در آنجا کور کن
آنچه خواهی میکنی از نیک و بد　　هیچ کس بر تو ندارد دست برد
چون بدقت بادشه تحقیق کرد　　از دل و جان جملگی تصدیق کرد
روز و شب ساعی بدے در کار خویش　　از جواهر یافتے بردند بیش
از جواهر اشتران را بار کرد　　زود هم اندر وطن ایثار کرد
چون رسید سلطان بروز آخرش　　از تنش کندند لباس فاخرش[1]
تاج شاهی از سرش برداشتند　　ساختند در ملک خود نگذاشتند
دست خالی شد برون از شهر شان　　در وطن شد صاحب شوکت و شان
اے پسر خوابے میا بیدار شو　　زین حکایت اندکے هشیار شو
ره روان رفتند بدون واهمه　　یکنفر دیگر نماند زان همه
هر یکے زاد سفر برداشتند　　تخم نیکوی سعادت کاشتند

حکایت

متوجه بمنعم حقیقی شدن

بادشاهے روبسوے صید کرد　　ماند لشکر دور ازو مانند گرد[2]

---

[1] فاخر - نیکو - [2] گرد - صحرا نشین

خواست تا در قریهٔ آید فرود ‌‌ چون بمیدان خیمه و خرگه نبود
در خور آنجا شوکت و شانی ندید ‌‌ هیچکس جز مرد دهقانی ندید
نزد او در وقت تملق[1] پیشه کرد ‌‌ گفت دهقان کیستی گردم مگرد
گفت من فرماندهٔ این کشورم ‌‌ در پی صیدی جدا شد لشکرم
امشبم اینجا تو از ان خواب ده ‌‌ تکه نانی و جام آب ده
روستائی اعتنا[2]ئی او نکرد ‌‌ استماع مدعا[3]ی او نکرد
زینت ظاهر چو از سلطان رود ‌‌ در نظر شاه و گدا یکسان شود
شاه منت[4] کرد بار دیگرش ‌‌ چون بود آنجا کسی فرمانبرش
عاقبت جا داد شب در کام خویش ‌‌ داد نان سفرهٔ انعام خویش
بالش درویش زیر سر کشید ‌‌ بر سرش خواب از کمین لشکر کشید
صبح گفتش رهن احسانت شدم ‌‌ گرچه شاهم از گدایانت شدم
اینک اینک لشکر من میرسد ‌‌ حشمت شاهی بر من میرسد
گر بدرگاهم گذاری بعد ازین ‌‌ تا کنم لطفی و کاری بعد ازین
تا کنم حق نمک خواری ادا ‌‌ نیست احسان را بجز احسان جزا
هر که در عسرت[5] بگیرد دست مرد ‌‌ اسم او در سینه باید نقش کرد

تملق[1] - چاپلوسی - اعتنا[2] - توجه - مدعا[3] - خواهش - منت[4] - التجا - عسرت[5] - دشواری -

تا نظر هر لحظه بر نازش کنی / متصل انعام و اکرامش کنی
گرچه در هر سهو معذور است مرد / لیک احسان را بنا بر سهو کرد
ناگهان فوج و حشم بر سر رسید / نوبت و نقارهٔ او در رسید
خواند رخش و شد سوار و پیش تاخت / بام کوی و شهر را معمور ساخت
بر فلک چون خسرو خاور نشست / شاه هم بر تخت با افسر نشست
بعد ازین برخاست دهقان صبحگاه / کرد رو بر وعده سوی پادشاه
رفت و در ذکر الهی یافتش / بی کلاه تاج و شاهی یافتش
دید او سر بر زمین بگذاشته است / دست را سوی فلک برداشته است
مرد کرد چون از نماز آگه نبود / در بلاد شرع و دینش ره نبود
گفت شاها اینچه حالی داشتی / از کسی گویا سوالی داشتی
شاه گفتش این نماز و ذکر ماست / این سوال از خلق نبود از خداست
عامی این را چون شنید از جای جست / گفت پس پیشت نمی باید نشست
چون شما را رو به پیش دیگر است / دستی از دست شما بالاتر است
پس کنون ما هم بسویش رو کنیم / دست از سوی شما یکسو کنیم
هست چون ما و شما را داوری / چیست فضل همسری بر همسری

اکرام۔ بخشش۔ خاور۔ مشرق۔ افسر۔ تاج

گرچه سلطان را سر پر تاج هست　　زرچه بخشد او که خود محتاج هست
پخته شو سید مکن سودای خام　　گام زن بر رسم و راه مرد کام

حکایت

مرد بخیل

یک بخیلی با عیالش نان خورد　　مابقی[1] را او بدست وی سپرد
ناگهان سائل بیامد پیش درش　　نان هم در سفره بود وی دربرش
بهر سائل[2] آن عیالک نیم نان　　زیر جامه بر گرفت از خوف آن
نیم نان را او بسائل چون بداد　　باز آمد خدمت شوهر ستاد
شوهرش آگه شدی از حال او　　که برفته نیم نان از مال او
در همان ساعت طلاقش[3] داد زود　　از برای نیم نانش در نمود
چون گذشتی از طلاقش روزگار　　شوهر دیگر نمود وی اختیار
از قضا روزی طعامی نزد شان　　سائلی آمد سوالی کرد شان
زن ز جا برخواست لاتهر[4] بگفت　　باز از احوال آن شوهر شگفت
شاید آن شوهر مثال آن جوان　　باز گوید بهر چه دادی تو نان

---

[1] مابقی - بقیه - [2] سائل را از در محروم نگردانیدن - [3] طلاق - رها کردن زن را از قید نکاح -
[4] لاتهر - محروم مکن -

گفت ای شوهر ستاده سائلی | بهر نان دادن بکن تو کاهلی
شوهرش گفتا برو نانش بده | دست رو بر سینهٔ سائل منه
زن طعامی بر گرفت بیرون دوید | در کشود و شوهر پیشین بدید
ناگهان از دل نفیری بر کشید | شوهرش از خانه اش بیرون دوید
گفت او را هان صفیر تو چه راست | هان نه جای خوف و بیم این سراست
گفت این سائل که می بینی بدر | شوهر من بود خاک او بسر
مال او از حد بسی افزون بدی | لیک بخلش هم ز حد بیرون بدی
از همان بخلش تمام مال او | رفته از دست این چنین ست حال او
روزگاری در غیابش نیم نان | دادمی از حال این ناکس بدان
بر فقیری مستحقی با فراق | بهر نیم نان بدادم این طلاق
شوهرش گفت این حکایت را بدان | من همانم که بدادی نیم نان
حق تعالی روزیم افزون نمود | زانکه طبعم با سخا بودی وجود

نفیر - آواز - غیاب - عدم موجودگی

لواے

حکایت
بدوی شیّاد

عربی در میان مکہ و شام — کسب اسباب مینمود مدام

بہر تحصیل مال و کسب ہنر — از حضر رخت بست سوے سفر

مدتے سیر کرد و ہیچ نیافت — باز سوے مکان خویش شتافت

چندگہ راہ بادیہ بسپرید — تا بیک روزہ از وطن برسید

از کمر باز کرد انبانے — کہ درو بود یخنی و نانے

چون بخوردن نشست آن سرہ مرد[ا] — عربی در رسید بادیہ گرد

بدوے چون شنید بوے طعام — پیش رفت و نہادہ کرد سلام

داد اورا جواب و گفت کہ — پیش من ایستادہ بہر چہ

گفت من چاکر سرائے توام — دشت پیماے از براے توام

گفت از خیل[ب] من خبر داری — بدوے در جواب گفت آرے

گفت چونست احمد آن پسرم — کہ ز ہجرش کباب شد جگرم

سرہ[ا] مرد - مرد پاکیزہ و برگزیدہ . خیل[ب] - اسپ

گفت از فضل و رحمت یزدان | باغ حسن است خرم و خندان
گفت چون است مادر احمد | گفت صد چون برابر احمد
گفت چون است قصر و ایوانم | گز غمش بر فلک شد افغانم
گفت آن قصر دلکش و ایوان | داغ رشکی است بر دل کیوان
گفت آن بارکش شتر چون است | گز غمش دامنم چو جیحون است
گفت با وی که فربه است چنان | که مساوی است پشت با کوهان
گفت چون است آن سگ در من | که بود ز هیچ شیر نر برمن
گفت او خاک آستانهٔ تست | روز و شب پاسبان خانهٔ تست
چون عرب قصه را شنید تمام | با دل جمع کرد میل طعام
خورد چندانکه سیر گشت ازان | بدوی را نداد و بست انبان
بدوی چون خساست او دید | بر خود از درد جوع می پیچید
ناگهان دید کز کناره دشت | آهوی در رسید و تند گذشت
بدوی چون بدید آهو را | از دل خسته جست آه او را
چون عرب آه دردناک شنود | گفت با وی که آه بهر چه بود
گفت ازین بود کان سگ در تو | گر نمی گشت صدقه سر تو

مساوی - یکسان - انبان - خساست - دنائت طبع - جوع - گرسنگی

آهوک را نمیگذاشت کنون ・ که ازین دشت جان برد بیرون
گفت ای وای آن سگ چون مرد ・ گفت از بسکه خون اشتر خورد
گفت خون شتر که بخیت بگو ・ خاک بر فرق من که بخیت بگو
گفت کشتند اشتر سره است ・ که دهند آب و آتش همراه است
گفت ای وای زوجه ام چون مرد ・ رخت هستی چسان بخاک سپرد
گفت از بسکه کوفت سر بزمین ・ از غم فوت احمد مسکین
گفت ای وای چون گذشت احمد ・ گفت قصه اش بسر فرود آورد
چون عرب قصه فراق شنید ・ خاک بر سر فشاند و جامه درید
بعد ازان راه خیل خویش گرفت ・ بدوی نان و گوشت پیش گرفت
ای لوای تو نیز چون بدوی ・ بهر نان مدح سنج کس نشوی
که اگر مدعاست بر ناید ・ از زبان بدست نیاساید

هشت بهشت امیر خسرو

حکایت

سخن گفتن بهرام گور از شهریار هند

گفت وقتی بروزگار نخست ・ بود شاهی بشهر یاری چست

در سراندیب پایه تختش — قدم آدم افسر بختیش
هوسی بودش از دل افروزی — در چه بود در کار دانش افروزی
راست پیوسته چون نکوکاران — میل بر زیرکان دانایان
در دهی هر که دید دانش بیش — خاص کردش به همنشینی خویش
سه پسر داشت هوشمند و جوان — هم توانگر بعلم و هم بتوان
بقلم گشته با عطارد جفت — کار شمشیر را چه شاید گفت
هر هنر کان نه در گمان نرسد — در رسد در کمال نرسد
گروه بود اوستادشان تعلیم — هر یکی گشته فیلسوف و حکیم
عقده زیشان چنان گشاد و راز — که فلک را بکس نماند نیاز
خواند روزی نهانی از اغیار — هر یکی را جدا ز پیش کار
کاز پیش کند بکار سریر — کین تصور کرا بود بضمیر
گفت اول باولین فرزند — که مرا شد نهاله سرو بلند
بعد ازین نیست کار مشت خاک — جز نیایشگری بحضرت پاک
قسمت تست پادشاهی را — رونق ماه تا بماهی را
گر بتا تو کنی بداد و بجود — که جهان بود و هم خدا خوشنود

توانگر - طاقتور - فیلسوف - دستدار حکمت - نیایشگری - طاعت

تا توان رابرفق پیش آئی — ناتوانان کنی توانائی
بشبانی رمه نگه داری — گوسپندان بگرگ نگذاری
پور دانا بخاک سود کلاه — گفت جاوید باد دولت شاه
کی روا باشد از هوا خواهی — که زنم پیش شه دم شاهی
تا توئی ملک از کسی نه سزاست — بی تو خود زیستن زبهر خداست
تخت ماوای چون منی نبود — جای تو جای دیگری نبود
مور با آنکه بر سر پر شود — کی سلیمان تخت گیر شود
شه در آن آزمایش کارش — چون پسندید دید گفتارش
در دلش صد هزار تحسین خواند — وانشکارش بچشم بیرون راند
خواند فرزند دیهی را پیش — خاص کردش بهمنشینی خویش
به فسونگر زبان بافسون خواند — ماجرای گذشته بیرون راند
پسر زیرک از خردمندی — کرد پرسنده را زبان بندی
گفت ما را بجان و پنهانی — کردنی شد بر آنچه فرمائی
لیک پیشت حدیث تاج و سریر — عیب باشد زبنده عیب مگیر
دیر مان تو که تا توئی بر جای — دیگری کی نهد به مسند پای

رفق - نرمی - رمه - گله گوسفند - پور - پسر - ماوا - جای پناه -

وآن زمان کین زمانۂ گردان | با تو ہم آن کند کہ با دگران
گر بود درست سر کہ افسر خویش | خود منزین کنی بگوہر خویش
مہتری ست آخر از من خرد | بار سر جز بدوش نتوان برد
بہ بزرگان رواست این معراج | لولوِ خرد نیست درخور تاج
شاہ از وہم گرہ در ابرو کرد | در حضور خودش بیکسو کرد
روے در خرد کاردان آورد | خوردہ را باز درمیان آورد
داد پاسخ جوان کارشناس | کہ ز طفلان نکو نیاید پاس
شاہ چون دید کان سہ گوہر پاک | می شناسند گوہر از خاشاک
ہر دو را زرہ ملک بے سروبن | ایمن از فریب چرخ کہن
شادمان شد ز بخت فرخ خویش | سود برخاک بندگی رخ خویش
بس کہ از پیش بینی پے گور | با جگر گوشگان شد اندر شور
داد فرمان کہ بر سر بدر منیر | باز گیرند رہ ز پیش سریر
تا حد ملک شہریار بود | ہر کہ ماند گناہگار بود
زین سخن ہر سہ تن زجا بہ شدند | توشہ بستند و رہ گرائے شدند

مہتر- بزرگ- معراج- نردبان- العروج- درخور- سزاوار- خوردہ نکتہ- شور- فتنہ و رنج- سریر- تخت- رہ گرا- روان-

گه در آباد بوم و گه بخراب | شهر بر شهر می‌شدند شتاب
ره نوشتند بی شکیب و سکون | تا شدند از دیار شاه برون
تا رسیدند تا باقلیمی | که از بود ملک شان نیمی
در بیابان و در راه و منزل و جای | به نهادند بی تجارب پای
روزی از گردش ستاره دیاه | می نوشتند سوی شهری راه
ناگه از پیش زنگیی چو قیر | تک زنان سوی شان رسید چو تیر
گفت کای ره روان زیبا روی | شتر دیده کس دوان این سوی
زان سه برنا یکی زبان بگشاد | نقش نادیده راز بان بگشاد
گفت کان گم شده که رفت ز دست | یک طرف کور هست گفتا هست
دومین باز کرد لب خندان | گفت او را کم است یک دندان
سومین هوشمند با تمییز | گفت یکپای لنگ دارد نیز
زان نشانی که بود بی کم و کاست | شهمت از پیش ساربان برخاست
گفت چون راست شد نشانی او | بایدم ره بسم عنانی او
بازگفتند هر که امتش زجواب | که همین ره بگیر و رو بشتاب
مرد بو پید راه پیش گرفت | رفت دنبال کار خویش گرفت

پیلو
قیمت

آن جوانان براه گام بگام — می نمودند نرم نرم خرام
تا زمانے که گرم گشت سپهر — موج آتش فشاند چشمهٔ مهر
زیر عالی درخت انبه شاخ — کش دو پرتاب[۱] بود سایه فراخ
در رسیدند پنج دیدهٔ راه — میل کردند سوے آب و گیاه
چشمه دیدند دست و پا شستند — بر گل و سبزه خوابگه جستند
چون ز باد خوش و درونه[۲] نواز — نرگس مست شان شد اندر خواب
ساربانان باز در رسید چون باد — باز بانے چو خنجر فولاد
گفت این سوے تا یکے فرسنگ — پا هم از تاختن نداشت درنگ
در نوشتیم بسے کریوه[۳] و کوه — در تک و پو به آمدم بستوه
دیده گرد از ان رمیده ندید — دیده چه بود که آفریده نه دید
گفت از ایشان یکے که نشنو گفت — آنچه دیدیم چون تو انتش نهفت
هست بارس دو سوے رو باروے — روغن این سوے وانگبین[۴] آن سوے
دو میل کرد روے کار برو — هست گفتا زنے سوار برد
سوم گفت زن گرانبار[۵] است — وز گرانیش کار دشوار است

---

۱ پرتاب – منها فقه میان مخفیع رها کردن – ۲ درونه نواز – فرح و شل افتادن تیر –
۳ کریوه – زمین ناهموار – ۴ انگبین – شهد خاص – ۵ گرانبار – حامله

سار بان زان همه نشان درست　　گرد شک را زپیش خاطر شست
آگهی چون نداشت از فن شان　　جنگ در زد دست بدامن شان
نعره بر داشت کین سه طرار اند　　کز بخون ریزه خلق بر کار اند
هر زبان سو بسو زمین به زمین　　بهر کالا[۵۱] همین کنند کمین
تا کجا باشد اشترے و خرے　　با متاعے ز نقرهٔ و زرے
بفریب و فسون و چاره گرے　　ببرند از مقیم و رهگذرے
زان نفیر و فغان کزو برخاست　　گرد گشتند خلق از چپ و راست
گرد شان شد زمردم انجمنے　　هر کسے گفت بیش و کم سخنے
تا نهایت بر آن قرار افتاد　　که بباید شدن چو کار افتاد
ملک عهد را خبر کردند　　راه انصاف را نظر کردند
کار کان بسته گشت بکشاید　　کار فرمان تمام فرماید
تا بر ان اتفاق جمله بهم　　حکم جویان شدند سوے حکم
ساربان[۵۲] ماجراے حال که بود　　وان همه پاسخ و سوال که بود
گفت باشه بگان بگان بدرست　　شاه از ان هر سه نیز پاسخ جست
آنکه زیشان کیاست[۵۳] افزون داشت　　در هر افسانه صد افسون داشت

کالا[۵۱] - رخت - ساربان[۵۲] - شتربان - کیاست[۵۳] - زیرکی

گفت اول دعاے دولت شاہ | کہ بمان تا بود سفید و سیاہ
چشم ہا را ز خاک پاے تو نور | دیدۂ ز آستانِ تو دور
ما سہ برنا مسافریم و غریب | در تگ و پو نہ ز آنچہ خورد نصیب
سالہا شد کہ گرد عالم خاک | می نوردیم کوہ دشت مغاک
نیست زین تا خلق بہر جائے | بہرۂ ما بجز تماشائے
در دیارے کہ راہ بنوشتیم | چون بدیدیم جملہ بگذشتیم
زین دو بیدن بزیر چیخ کبود | روزی این سوے نیز راہ نمود
ہے بریدیم رہ ز گردش دہر | تا رسیدیم بر در این شہر

حکایت سعدی

مناظرہ رایت و پردہ

این حکایت شنو کہ در بغداد | رایت و پردہ را خلاف افتاد
رایت از رنج راہ و گرد رکابؔ | گفت با پردہ از طریق عتاب

رکابؔ ۔ سواری ۔

من و تو هر دو خواجه تاشانیم[1] — بندهٔ بارگاه سلطانیم
من ز خدمت دمی نیاسودم — گاه بیگاه در سفر بودم
تو نه رنج آزموده نه حصار — نه بیابان و راه و گرد و غبار
قدم من بسعی بیشتر است — پس چرا قربت تو بیشتر است
تو بر بندگان مه روئی — با کنیزان یاسمن بوئی
من فتاده بدست شاگردان[2] — بسفر پای بند[3] و سرگردان
گفت من سر بر آستان دارم — نه چو تو سر بر آسمان دارم
هر که بیهوده گردن افرازد — خویشتن را بگردن اندازد
سعدی افتاده است و آزاده — کس نیاید بجنگ افتاده

اسدی طوسی

حکایت

مناظرهٔ شب و روز

بشنو از حجت گفتار شب و روز بهم — سرگذشتی[4] که ز دل دور کند شدت غم

---

[1] تاشان - بندگان یک خداوند - [2] شاگرد - ... [3] پای بند - گرفتار - [4] سرگذشت - دقه

هر دو را خاست جدال از سبب بیشی فضل — سرگذشتی که ز دل دور کند شدت غم

گفت شب فضل شب از روز فزون آمد زانکه — روز را باز ز شب کرد خداوند قدم

قوم را سوے مناجات[1] بشب برد کلیم[2] — هم بشب گشت جدا لوط ز بیداد و ستم

قمر چرخ بشب کرد محمد به دو نیم — سوئے معراج[3] بشب رفت هم از بیت حرم[4]

ستر پوش است شب و روز نماینده عیوب — راحت آراست شب و روز فزاینده الم

هست در روز ز اوقات که نهی است نماز — در نماز همه شب فخر نبی بود اتم

منم آن شاه که تختم زمین است ایوان چرخ — مه سپهدار و همه انجم و سیاره خدم

هر مه و سال عرب را عدد از ماه نسبت — نیز بر ماه منست از پی جبریل رقم

بر رخ ماه من آثار درست است پدید — بر رخ و چهرهٔ خورشید تو آثار سقم[5]

روز از شب بشنیده شد آشفته و گفت — خامشی کن چه در آئی بسخن نامحکم

روز را عیب بطعنه چه کنی کاین ز دو غش — روز را پیش ز شب کرد ستایش بقسم

روزهٔ خلق که دانند بروز است همه — بحرم حج بروز است هم از رب حرم

روے آفاق ز من خوب نماید ز تو زشت — دیدهٔ خلق ز من نور فزاید ز تو کم

تو بچهر از حبشی فخر به حسن ار چه کنی — حبشی را چه رسد حسن اگر هست صنم

مناجات[1] ـ دعا کردن ـ کلیم[2] ـ حضرت موسیٰ علیہ السلام ـ معراج[3] بآسمان رفتن

بیت حرم[4] ـ خانهٔ کعبه ـ سقم[5] ـ بیماری

سپه و خیل و نجوم ار چه شناسد که پاک | بگریزند چو خورشید من افراخت علم
گر ز ماهِ تو شناسد مه و سال عرب | ز آفتاب من دانند هم سال عجم
گرچه زرد آمده خورشید همو به ز مهست | گرچه زرد آید دینار همو به ز درم
ماه از ضوء[1] خورشید من افزاید نور | در پی خدمت خورشید کند پشت بخم
در بقولم نشدی راضی و خواهی که بود | در میان حکم کنی عدل خداوند حَکَم[2]
یا پسند آری گفتار رشه عادل زاد | یا رضا ده به نکیس اندر ارکان کرم
زاد[3] بو نصر خلیل احمد که نصرت و حمد | افسر جاه جلالست سر ملک و نعم

(اسدی طوسی)

مخزن اسرار

(۱) حکایت

نوشیروان عادل با وزیر

صید کنان مرکب[4] نوشیروان | دور شد از کوکبه خسروان
مونس[5] خسرو شده دستور بس | خسرو و دستور و دگر هیچکس

---

[1] ضوء — روشنی — [2] حَکَم — حکم کننده — [3] زاد — پسر — [4] مرکب — اسپ — در گرفته: تأثیر کرده — [5] مونس — غمخوار —

شاه در آن ناحیهٔ صید یاب — دیده دهی چون دل دشمن خراب
تنگ دو مرغ آمده بر یکدگر — وز دل شان قافیهٔ تنگ تر
گفت بدستور چه دم میزنند — چیست صفیری که بهم میزنند
گفت وزیرا ای ملک روزگار — گویم اگر شه بود آموزگار
این دو نوا نه از پی رامشگری[۵۱] است — خطبهٔ از بهر زناشوهری است
دختری این مرغ بدان مرغ داد — شیربها[۵۲] خواهد ازو بامداد
کین ده ویران بگذاری بما — نیز چنین چند سپاری بما
وان دگرش گفت ازین درگذر — جور ملک بین و برو غم مخور
گر ملک اینست نه بس روزگار — زین ده ویران دهمت صد هزار
در ملک این نکته چنان درگرفت — کآه برآورد و فغان درگرفت
دست بسر برزد و لختی گریست — حاصل بیداد بجز گریه چیست
زین ستم انگشت بدندان گزید — گفت ستم بین که بمرغان[۵۳] رسید
مال کسان چند ستانم بزور — غافل از مردن و از کار گور
تا کی و کی دست درازی کنم — با سر خود بین که چه بازی کنم
ملک بدان داد مرا کردگار — تا نکنم آنچه نیاید بکار

---

۵۱ رامشگری - سرور و شادی - ۵۲ شیربها - مهر - درگرفت = اثر کرد - ۵۳ ماکیان مرغ خانگی

شاہ دران بارہ[1] گرم گشت — کز نقش نعل فرس نرم گشت
چونکہ بہ لشکرگہ و رایت رسید — بوی نوازش بولایت رسید
حلے ازیں خط[2] قلم برگرفت — راہ بد و رسم ستم برگرفت
داد بگستر دو ستم در نوشت — تا نفس آخر ازان برنگشت
بعد بسے گردش چرخ آزمائے — او شد و آوازۂ عدلش بجائے
عاقبتے نیک سرانجام یافت — ہر کہ در عدل زد او کام یافت
عمر بخوشنودی دلہا گذار — تا ز تو خوشنود شود کردگار
ہر کہ بہ نیکی عملے ساز کرد — نیکی او روے بدو باز کرد
گنبد گردندہ ز روے قیاس — ہست بہ نیکی و بدی حق شناس
حاصل دنیا چو یکے ساعت است — طاعت کن کز ہمہ بہ طاعت است
گر بہ سخن کار میسر شدے — کار نظامی بہ فلک بر شدے

حکایت کودک

در دانائی

کودکے از جملۂ آزادگان — رفت برون با دو سہ ہمزادگان

---

[1] در آں بارہ یعنی دربارہ عدل و انصاف۔ [2] قلم برگرفت یعنی محو و معاف کرد و ساز کردن آمدہ است

پای چو در راه نهاد آن پسر پویه همی رفت در آمد بسر
پایش از آن پویه در آمد ز دست مهرهٔ دل و مهرهٔ پایش شکست
شد نفس آن دو سه همسال او تنگ‌تر از [illegible] حال او
آنکه ورا دوست‌ترین بود گفت در تن چاهیش بباید نهفت
تا نشود راز چو روز آشکار تا نشویم از پدرش شرمسار
عاقبت اندیش‌ترین کودکی دشمن او بود از ایشان یکی
گفت همانا که درین همرهان صورت اینحال نماند نهان
چونکه مرا زین همه دشمن نهند تهمت این واقعه بر من نهند
بر پدرش رفت و خبردار کرد تا پدرش چارهٔ این کار کرد
هرکه در وجوهر دانائی است بر همه چیزیش توانائی است

۳- حکایت بلبل با باز
در خاموشی

در چمن باغ چو گلبن شگفت بلبل با باز در آمد بگفت

در آمد بسر - یعنی بسر افتاد - از دست در آمد - یعنی از اختیار بدر رفت - مهرهٔ پا - زانو

...ش ساز[۱]	گوی چرا پردۂ آخر بباز
نفس[۲]	یک سخن نغز نگفتی بکس
...ری	طعمۂ توسینۂ کباب دری
...ن از کان غیب	صد گهر شگفته برآرم زجیب
طعمۂ من کرم شکاری چراست	خانۂ من بہر خاری چراست
باز بدو گفت ہمہ گوش باش	خانشیم بنگر و خاموش باش
من کہ شدم کارشناس اندکے	صد کنم و باز نگویم یکے
روکہ توئی شیفتہ روزگار	زانکہ یکے نہ کنی گوئی ہزار
منکہ ہمہ معنیم این صیدگاہ	سینۂ کبکے دہد از دست شاہ
چون تو ہمہ تن ہمہ زبانی تمام	کرم خور و خار نشین والسلام

---

[۱] خاموش ساز۔ یعنی بسیار و سراپا خاموش۔
[۲] کشادی نفس یعنی دم از وجود زدی۔

نیشنل پریس الہ آباد میں باہتمام مرضیٰ الحق صدیقی چھپا